

Tefsîrin Sakıncalı Yönlerinden Biri: Kötü Te'vîl*

Yusuf el-Karadâvî

Prof. Dr., Katar Üniversitesi Sünnet Araştırmaları Merkezi Başkanı

Çev: Ramazan Şahan

Yrd. Doç. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Tefsir Anabilimdalı Öğretim Üyesi

ramsahan@gmail.com

Atıf

*Yusuf el-Karadâvî Çev: Ramazan Şahan, Tefsîrin Sakıncalı Yönlerinden Biri:
Kötü Te'vîl, Marife, Bahar 2012, ss. 151-184*

1. Giriş

Nassların, lügatte konulduğu şekliyle, aslî manalarına delâlet etmek üzere zâhirîne göre bırakılması ilim ehline kabul edilen temel bir esastır. Fakat (gerek-tiği zaman) hakîkî manasından mecâzî ya da kinâyeli manaya çevirmek sûretiyle nassları te'vîl husûsunda Kur'ân ve sünneti iyi bilen hiçbir âlim ihtilâf etmemiştir.¹

İbn Teymiyye (v. 728/1328), ondan önceki lûgat âlimleri ve ona tabi olan talebelerinin yaptığı gibi, bazı alimler bunu mecâz diye isimlendirmezler, buna başka bir isim verirler.

Müsemma ve içerdiği hususlar sahîh olduğu zaman biz isimleri ve başlıkları önemsemeyiz. Çünkü ulemâ, lafzı zâhirinden alıp ilk anda akla gelmeyen başka bir manaya hamletme (te'vîl) husûsunda ittifak halindedirler.

* Tercemesini yaptığımız bu makale "İslâmiyetü'l-Ma'rife" adlı dergiden alınmıştır. "من محاذير التفسير: سوء التأويل" yıl. 2, S. 8, Zilhicce 1417/Nisan 1997, s. 109-144. Makale olduğu gibi terceme edilmekle birlikte kaynağı verilmeyen âyetlerin ve hadîslerin kaynağı yeni bir dipnotla verilmiştir. Bazı dipnotlardaki kaynaklar da parantez içinde genişçe verilmiştir. (Mütercim)

¹ Yusuf Karadâvî'nin bu konudaki fikirlerini daha iyi anlamak için "Sünneti Anlamada Yöntem" (Terc. Bünyamin Erul, Ankara 1993) adlı eserinin "Hadîsi Anlamada Hakikat İle Mecazın Ayırt Edilmesi" başlıklı bölümüne bk. s. 273-293. (Mütercim)

2. Delilsiz Te'vîl Olamaz

Önemli olan, aslî manasından başka bir manaya hamletmeyi gerektirecek bir delil veya bir karîne olmadan tevîlin yapılmamasıdır. Aksi halde, dile ve onun önemine olan güven geçersiz olur. Delil veya karîne bulduğumuz zaman lafzı sarîh manadan kinâyeye; hakîkî manadan mecâza çevirebiliriz. Kur'ân-ı Kerîm'de, aşağıdaki ayette olduğu gibi şu kinâyeli ifadeyi görmekteyiz: *أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِّنكُم مِّنَ الْعَائِلَةِ*...

... *لَا مَسَّ لَكُمْ مِنَ الْمَاءِ فَلَاحُوا مَاءً فَيَتَمَمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا*... "Veya biriniz tuvaletten gelirse yahut kadınlara dokunmuşsanız (cinsel ilişkide bulunmuşsanız) ve bu hallerde su bulamamışsanız, tertemiz bir toprakla teyemmüm ediniz..."²

Ayetteki "الْعَائِلَةِ" tabiri, "yeryüzündeki dingin bir yer" anlamındadır. "Ondan gelmek" tabiriyle küçük hades olan tuvalet yapmak ima edilmiştir.

Ayetteki "أَوْ لَامَسْتُمُ الْمَنَاءَ" (kadınlara dokunmuşsanız) ifadesi ile de Tercümânü'l-Kur'ân İbn Abbâs'ın (v. 68/688) dediği gibi "cima" anlamındaki büyük hades (guslü gerektiren durum) ima edilmiştir. Tabîîlerin büyüklerinden Fakîh Saîd ibn Cübeyr (v. 95/714) şöyle demiştir: "Âyetteki 'lems' kavramını tartıştılar da mevâlîden³ bir kısım insanlar 'bu, cima' değildir.' derken, Araplardan bir takım kimseler de 'lems, cima'dır' dediler. Ben de İbn Abbâs'a gelip, mevalî ve Araplardan bazılarının 'lems' konusunda ihtilâf ettiklerini, mevâlînin 'lems cima' değildir; Arapların da 'lems cima'dır' dediğini kendisine söyledim. İbn Abbâs da 'Sen hangi gurubu destekledin?' dedi. Ben mevâlîden olduğumu söyledim. Bunun üzerine İbn Abbâs: 'Mevâlî mağlûb olmuştur' dedi. 'el-*lems*, el-*mess*, el-*mübâşere*' kavramlarının *cima*' anlamında kullanıldığı bir gerçektir. Fakat Allah, dilediği şeyin yerine dilediği başka bir şeyi kinâyeli olarak kullanabilir."⁴

Sahabe ve tâbiûndan bazıları; öpme, elle okşama gibi cima'nın hazırlık saf-hâlârlarını da "*lems*" ve "*mess*" manalarına dâhil etmişlerdir.⁵

İbn Teymiyye, İbn Abbâs'ın görüşünü benimsemiş, "el-*lems*"in "*cima*"dan kinâyeye olduğunu kabul etmiştir. Fakat o, buna mecâz adını vermemiş, te'vîl tabirini de kullanmamıştır. Yine de varılan sonuç aynıdır.

O halde, lügavî, şer'î ya da aklî, sahîh bir delil olduğu zaman te'vîl makbuldür, geçerlidir. Aksi halde kim ne söylerse söylesin, sözü ve yorumu geçersizdir, reddedilir.

3. İlim Adamlarının Te'vîl Kurallarına Önem Vermesi

Bütün bu anlatılanlardan dolayı, nassların karşı karşıya geldiği en korkunç tehlike, Allah ve Rasûlünün murâdından çıkarıp yorumcuların kastettiği başka ma-

² Nisa 4/43; Maide 5/6.

³ Arab olmayan ilim ehli kasd edilmiştir. (Mütercim)

⁴ et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, thk. Âli Şâkir, Dâru'l-Meârif, VIII, 398, (9581. rivayet vd.); İbn Kesir, Ebu'l-Fida İsmail ibn Ömer, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Samî b. Muhammed es-Sellâme, Riyâd 1997, IV, 72-75.

⁵ Bu tür rivâyetler için bk. Taberî, *Tefsîr*, VIII, 398, (9606 nolu rivayet vd.).

nalara göre tefsîr etme şeklinde, maksadının dışında art niyetli te'vîl edilmeleridir. Bazen bu manalar, haddi zâtında sahîh de olabilir; fakat, ilgili nasslar buna delâlet etmez. Kimi zaman bu manalar bizâtihi bozuk olur, nasslar da buna delâlet etmez. O zaman fâsitlik hem delilde hem de medlûlda (iddiada) olmuş olur.

“Te'vîl” konusu; usûl âlimlerinin, meşreb ve ekollerinin farklı olmasına rağmen, ilgilendikleri, genişçe araştırdıkları büyük ve önemli bir konudur. Bu konuda kelâmcılar ve müfessirler de usûlcülere iştirak etmişlerdir.

Burada “Te'vîl”den⁶ maksat; istilâhî manasıdır. O da şudur: Lafzın zâhirî manasından alınıp, kendisini râcih (kuvvetli) kılacak bir delilden dolayı, muhtemel mercûh (daha az tercih edilen) manaya hamledilmesidir.⁷ İşte bu, sahîh ve makbul bir te'vîldir.

Mercûh (daha az tercih edilen) bir ihtimâl olsa bile, lafzın muhtemel olduğu bir manaya yönelmek gerekir. Böyle bir şey yoksa, o (verilen mana) te'vîl olmaz. O ancak, bir bilgisizlik ve manayı saptırmak ya da abesle iştigâl ve geçersiz bir şey olur.

Lafız muhtemel olsa da bu mananın verilmesi hakkında kuvvetli bir delil olması gerekir. Çünkü delilsiz olarak râcih ihtimâli bırakıp mercûh ihtimâle yönelmek câiz değildir. Aksi takdirde herkes her istediğini söyler; her art niyetli kişi te'vîl adını kullanarak delilsiz/burhânsız, şeriatın çok açık delillerini geçersiz kılar.

Zâhir anlamı vermeyi engelleyen delil râcih (kuvvetli) olmalıdır. Şâyet, delil mercûh (zayıf) veya aynı düzeyde olursa o merdûddur/kabul edilemez.

Bunun manası şudur: Te'vîl, öyle sıradan herkes için câiz değildir. Câhillerin ve dini oyuncak haline getirmeye çalışanların zannettiği gibi kayıtsız şartsız da câiz değildir.

İbn Burhân (v. 520 h./1126 m.)⁸ şöyle demiştir: “Bu konu usûl kitaplarının en faydalı ve en önemli konusudur. Ayağı sürçen sadece fâsid te'vîlden dolayı kaymıştır.”⁹

Usûl âlimleri te'vîlin manasından, alanından, şartlarından ve çeşitlerinden etraflıca ve derinlemesine bahsetmişlerdir. Burada, bu geniş sahada derinlemesine

⁶ “Te'vîl” lafzı bazen mutlak manada kullanılır, fakat bununla “tefsîr” kastedilir. Nitekim İbn Cerir et-Taberî vb. âlimler böyle kullanmışlardır. Bazen bununla yorumu yapılan bir şeyin gerçeği kastedilir. Tıpkı Hz. Yûsuf'un şu sözü gibi: هَذَا تَأْوِيلُ رُؤْيَايَ مِنْ قَبْلُ “Bu, daha önce gördüğüm rüyamın gerçeği (te'vîli)dir.” (Yûsuf 12/100). Yani bizzat işin varacağı sonucun hakikati gerçekleşmiştir. Yine Allah Teala'nın şu sözü bu manadadır: هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا تَأْوِيلَهُ “Onlar onun te'vîlinden başka bir şey mi beklemiyorlar?...” (A'raf 7/53). Bazen de bu kelimeyle mezkûr (te'vîl) istilâhî/terim mana kastedilir. İşte bizim burada bahsettiğimiz budur.

⁷ Şevkânî, *İrşâdü'l-Fühûl*, thk. Mustafa el-Halebî, s. 176.

⁸ Ebû'l-Feth Ahmed b. Alî b. Burhân, Şaffî mezhebine mensûb, usûl alimlerinden biri olup, “*el-Besît ve'l-Vecîz*” adlı kitabın müellifidir. Zerkeşi, *el-Burhân*, II, 79. (Dipnot: 6). Geniş bilgi için bk. İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-Ayân*, I, 99.

⁹ Şevkânî, *İrşâdü'l-Fühûl*, thk. Mustafa el-Halebî, s. 176.

söze dalmaya imkân yoktur.¹⁰ Biz bu araştırmamızda, bazı noktalara işaret ederek, bir takım öneriler ve faydalı bir kısım örneklerle yetineceğiz.

Burada hemen belirtelim ki Zâhirîler'in, te'vîl konusunda farklı bir tutumları vardır. Onlar, kitap, sünnet veya icmâ'dan bir delil yoksa, te'vîli reddederler. Zira, onların metodolojisi nasların zâhirini alma üzerine kurulmuştur. Nitekim mezhebin kurucusu Davûd ibn 'Ali'nin (v. 270/884) dediği gibi, onlara göre nasların zâhiri manaları, her şey için yeterlidir. Onun ölümünden sonra mezhebini yeniden ihyâ eden Ebû Muhammed İbn Hazm (v. 456/1073) da onu desteklemiştir.

Te'vîl konusunda tefrîti -hatta donukluğu- temsil eden Zâhirîlerin karşısında ifrâtı -hatta te'vilde başıboşluğu, kural tanımazlığı- temsil eden diğer gurupları görürüz.

Hiç şüphesiz bu konuda asıl olan (temel prensip), sözü zâhirî manasına hamletmektir. Zira, temel konumu itibariyle lügatin delâlet ettiği ve ilk etapta akla gelen mana odur. Bunun dışında farklı bir manaya yönlendirecek bir delil olmaksızın zâhirî manadan vazgeçmek câiz değildir. Bu, zaten te'vîlin tanımında vurgulanan bir husûstur.

Kelâmda asıl olan hakîkattir. Herhangi bir karîne ve delil olmaksızın hakîkî manadan mecâza dönülmez. Tahsîs edici bir husûs ortaya çıkıncaya kadar, umûmun, umumiyet (genelleme) üzere kalması esâstur. Aynı şekilde, kayıtlandırıcı (sınırlayıcı) bir durum meydana gelene kadar mutlakın, mutlak olarak (kayıtsız, şartsız ve sınırsız) kalması esastır.

Akâid ve gaybî konulara ait husûslarda da, herhangi bir nakil gelinceye kadar haberlerin zâhirî manasıyla yetinmek asıldır.

Ahkâm ve muâmelâtteki emir ve nehiyeler de böyledir. Onlar da, engelleyici bir durum meydana gelene kadar, zâhirî manasına göre yorumlanırlar.

4. Te'vîlin Alanı

Bütün bu anlatılanlardan, te'vîlin, fıkâh ve furu'da gerçekleşebileceğini anlıyoruz. Şevkânî'nin de dediği gibi bu konuda ihtilâf yoktur.

Yine akâid, usûlü'd-din ve Yaratıcının (c.c.) sıfatlarında da te'vîl mümkündür. Bu konuda üç türlü eğilim veya anlayış vardır. İmâm Şevkânî, "İrşâdü'l-Fühûl" adlı eserinde bunları tam manasıyla özetlemiştir. Burada bu üç husûsa işaret etmek istiyoruz:

Birincisi: Akâid konusunda te'vîl söz konusu olamaz. Tam aksine mezkûr husûslar zâhirine göre anlaşılır, herhangi bir te'vîle gidilmez. Bu, Müşebbihe'nin görüşüdür.

İkincisi: Bu tür konuların bir te'vîli vardır. Fakat, Allah'ın sıfatlarını mahlûkâta benzetmek veya tamamen işlevsiz hale getirmekten itikâdımızı arındırarak bu

¹⁰ Bu konuda geniş bilgi için kıymetli bir çalışma olan şu esere bakılabilir: Dr. Muhammed Edîb Salih, *Tefsîru'n-Nusûs fî'l-Fıkhi'l-İslâmî*, el-Mektebetü'l-İslâmî, İkinci Baskı, Beyrut, I, 355-459. Ayrıca bk. el-Gazalî, *el-Mustasfa*, I, 386-402; *Fevâtihu'r-Rahemût Şerhu Müsellemi's-Sübût (Mustasfa içinde)*, II, 22-32; er-Razî, *el-Mahsûl*, thk. Taha Cabir el-Ulvânî ve *İrşâdü'l-Fühûl*, 175-177.

konuda konuşmayız. Zira, âyette *وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ* “Onun te’vîlini kimse bilemez, yalnızca Allah bilir...”¹¹ denilmektedir. İbn Burhân der ki: “Bu, Selef’in görüşüdür.” Şevkânî de demiştir ki: “Selef’in görüşü uymak isteyene yol olarak; örnek almak isteyene de örnek olarak yeter.”

Üçüncüsü: Bu konular te’vîl edilebilir.

İbn Burhân demiştir ki: “Bu görüşlerden birincisi geçersizdir. Son ikisi ise sahabeden nakledilmiştir. Üçüncü görüş Hz. Ali, İbn Mes’ûd, İbn ‘Abbâs ve Ümmü Seleme’den (r. anhüm) nakledilmiştir.”

Şevkânî; İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî (v. 478/1085), el-Gazzâlî (v. 505/1111) ve er-Râzî’den (606/1209), Selef’in görüşüne yöneldiklerini belirten ifadeleri naklettikten sonra şöyle demiştir: “Te’vîl dâiresini alabildiğine geniş tutan ve onun sınırlarını mümkün olduğu kadar uzatan bu üç zat, bilindiği gibi sonunda selef’in görüşüne dönmüşlerdir. Layık olduğu şekliyle Allah’a hamd olsun!”

ez-Zerkeşî (v. 794/1392), İbn Dakîk el-İd’in (v. 702/1303) şunu söylediğini nakletmiştir: “Müşkil lafızlarda şöyle dersin: “Bunlar, Allah’ın murâd ettiği şekilde, sağlam ve doğrudur. Kim bunlardan bir şey te’vîl ederse, onun te’vîli Arapça’nın gerektirdiği manaya ve konuşmaları esnasında Araplar’ın anladığına yakın ise, biz onu reddetmeyiz ve bid’at saymayız. Şâyet te’vîli manadan uzak (alâkasız) bir te’vîl ise, orada durur, onu uzak görür ve tenzîh ederek manaya inanma kuralına döneriz.”

Bunun bir benzerini ondan önce İbn ‘Abdisselâm (v. 660/1262) da söylemiştir.

Şevkânî der ki: Mâhir imâmlardan yapılan bol miktarda nakil olduğu için bu konuda söz uzayıp gider.¹²

5. Müslüman İlim Adamlarının Topyekûn Te’vîle Sığınmaları

Her ne kadar farklı yaklaşımları olsa da -Kelâm, Fıkıh, Hadîs veya Tasavvufta olsun- İslâmî ekollerden te’vîle sığınmayan hiçbir ekol yoktur. Onlardan kimi sınırları oldukça geniş tutmuş, kimisi alanı daraltmıştır. Kimisi te’vîlde (maksada) yaklaşmış, kimisi de akıl ve şeriat dâiresinden çıkacak kadar çizgiden sapmış, heften uzaklaşmıştır.

Önemli olan te’vîlin kaçınılmaz olmasıdır. Bunu bazen akıl, bazen şeriat, bazen de dil gerekli kılar. Zâhirîler’in yaptığı gibi bunu reddeden kimse doğrudan sapar, hata çukuruna sürüklenir.

Ulemâ daha çok, nasların birbiriyle uyum sağlaması ve çatışmaması için te’vîle başvurmaktadır. Buradan hareketle Peygamberimiz’in (s.a.v.) şu sözlerini te’vîl etmişlerdir: “*Benden sonra kâfir olarak (kâfirler gibi) birbirinizin boynunu vurarak dinden dönmeyin.*”¹³ “*Müslümana sövmek fâsıklık, onu öldürmek küfürdür.*”¹⁴

¹¹ Al-i İmrân 3/7.

¹² Şevkânî, *İrşâdü'l-Fühûl*, s. 176-177.

¹³ *el-Lü'lüü ve'l-Mercân*, H. No: 44, 45. Cerîr ve İbn Ömer’den naklen, üzerinde ittifak edilen bir hadîstir.

→

Burada küfürden maksat; küçük küfür (el-küfrü'l-esğar) denilen nimete nankörlük veya günah işleme manasında bir küfürdür. Yoksa insanı dinden çıkararak büyük küfür (el-küfrü'l-ekber) değildir. Birbirini öldüren, birbirinin boynunu vuran câhiye kâfirlerine benzeme sebebiyle buna küfür denilmiştir.

Bu te'vîlin sebebine gelince; Kur'ân, birbiriyle çarpışan müslümanlarda imânın var olduğunu kabul etmiştir. Yine onlarda din kardeşliğinin hâla devam ettiğini vurgulayarak aralarının sulh edilmesini emretmiştir. Allah (c.c.) şöyle buyurmuştur: "Mü'minlerden iki gurup birbirleriyle vuruşurlarsa aralarını ıslah edin... Mü'minler sadece kardeşlerdir. O halde kardeşlerinizin arasını düzeltin..."¹⁵

Yine aşağıdaki âyetleri de bu şekilde değerlendirmeliyiz:

"Mü'minler ancak, Allah anıldığı zaman yürekleri titreyen, kendilerine Allah'ın âyetleri okunduğunda imanlarını artıran ve yalnız Rablerine dayanıp güvenen kimselerdir. Onlar namazlarını dosdoğru kılan ve kendilerine rızık olarak verdiğimizden (Allah yolunda) harcayan kimselerdir. İşte onlar gerçek mü'minlerdir. Onlar için Rableri katında nice dereceler, bağışlanma ve tükenmez bir rızık vardır."¹⁶

*"Gerçekten Mü'minler kurtuluşa ermiştir; Onlar ki, namazlarında huşû içindedirler; Onlar ki, boş ve yararsız şeylerden yüz çevirirler."*¹⁷

*"Mü'minler ancak Allah'a ve Resûlüne iman eden, ondan sonra asla şüpheye düşmeyen, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihad edenlerdir. İşte doğrular ancak onlardır."*¹⁸

Hz. Peygamber'in şu hadîsleri de bunun gibidir: "Zinâ eden, mü'min olarak zinâ etmez. İçki içen, mü'min olarak içki içmez. Hırsız, mü'min olarak çalmaz."¹⁹ Yine, "Sizden birisi kendisi için sevdiğini din kardeşi için de sevmedikçe imân etmiş olamaz."²⁰ "Vallahi imân etmiş olamaz, vallahi imân etmiş olamaz, vallahi imân etmiş olamaz... komşusu şerrinden emin olmayan kişi (imân etmiş olamaz)."²¹

Ulemâ buradaki 'imân etmiş olamaz' lafzını, 'kâmil imân etmiş olamaz' şeklinde te'vîl etmişlerdir. İmânın aslı olarak yorumlamamışlardır. Tıpkı "fayda vermeyen mal, mal değildir; amele götürmeyen bilgi, ilim değildir." sözünde olduğu gibi. Yani bu gibi şeyler faydalı mal ve olumlu ilim değildir manasındadır.

Ulemâ bu şekilde te'vîl yapmıştır. Zira büyük günah işlese bile, günah işleyenlerin imânının olduğuna ve imân dâiresinden çıkmadığına dâir daha başka çokça nass vardır.

→

(Buhârî, Hac, 132; Müslim, Kasâme, 29.)

¹⁴ el-Lü'lüü ve'l-Mercân, H. No: 43. İbn Mes'ûd'dan, üzerinde ittifak edilen bir hadîstir. (Buhârî, İmân, 36, Edeb, 44, Fiten, 8; Müslim, İmân, 116.)

¹⁵ Hucurât 49/9-10.

¹⁶ Enfâl 8/2-4.

¹⁷ Müminün 23/1-3.

¹⁸ Hucurât 49/15.

¹⁹ el-Lü'lüü ve'l-Mercân, H. No: 26. Cerîr'den. (Buhârî, Mezâlim, 30, Eşribe, 1, Hudûd, 1, 20; Müslim, İmân, 100.)

²⁰ el-Lü'lüü ve'l-Mercân, H. No: 28. Enes'ten. (Buhârî, İmân, 7; Müslim, İmân, 71-72.)

²¹ Buhârî, Edeb, 29; Müslim, İmân, 73.

“*Lâ ilâhe illellâh*” diyerek ölen kişi cennete girer.”²² hadîsi de yukarıda açıkladığım nasslar gibidir. Yine şu hadîs meşhûrdur: Sahabeden içki içen birine lanet okuyana: “*Ona lanet okuma! Zira o, Allah ve Rasûlünü sevmektedir.*”²³ Başka bir hadîste ise, “*Kardeşinizin aleyhine, şeytâna yardımcı olmayın.*”²⁴ buyrulmuştur. Bu tür haberler, o kişinin günah işlemesine rağmen hâla din kardeşliğinin devam ettiğini ve ayakları kayıp en büyük günahlara dalsa da Allah ve peygamber sevgisinin o kişinin kalbinde bulunduğunu göstermektedir.

Yine aynı şekilde şayet, zinâ etmek, içki içmek, hırsızlık yapmak küfür olup kişiyi imândan çıkarmış olsaydı, onun cezası irtidâd cezası olurdu. O da, bir tek cezadır. O zaman zinâ eden ve içki içenin sopa ile; hırsızlık yapanın da el kesme ile (farklı şekillerde) cezalandırılmasının bir manası kalmazdı.

6. İbn Hazm Bile Te’vîle Yönelmiştir

İmâm Ebû Muhammed İbn Hazm, inandığı ve hayatı boyunca savunduğu ekole (Zâhirî Mezhebi’ne) tâbî’ olarak, zâhirî manaya en çok sarılan, te’vîlden en çok kaçan bir kişidir. Bununla beraber kendisinden kaçış imkânı bulunmadığında, yer yer onun da te’vîle sığındığını görürüz.

el-Muhallâ adlı eserinde şu hadîsleri zikretmiştir: “*Seyhan, Ceyhan, Nil ve Fırat; hepsi cennet nehirlerindedir.*”²⁵ “*Benim evimle minberim arasında cennet bahçelerinden bir bahçe vardır.*”²⁶ Her ikisi de sâbit ve sahîh hadîstir.

Daha sonra İbn Hazm; “*Bu hadîslerde anlatılan husûslar; câhillerin zannettiği gibi bahçe, cennetten bir kesit, bir parsel olan bahçe değildir. Yine nehirler cennetten fışkırıp dünyaya dökülüyor değildir. Bu anlayış geçersiz ve yalandır.*” demiştir. Sonra da, Ravza-i Mutahhara’nın cennetten bir bahçe olmasını, o makamın faziletli olmasıyla açıklamıştır. Yani orada kılınan namaz kişiyi cennete götürür. Yine mezkûr nehirler, bereketinden dolayı (temsîlen) cennete izâfe edilmişlerdir. Tıpkı güzel bir gün için, “*Bu cennet günlerinden bir gündür*”; koyun için de, “*Bu, cennet hayvanlarındandır*” demen gibidir. Nitekim Peygamberimiz (s.a.v.) bir hadîste “*Cennet, kılıçların gölgesi altındadır.*”²⁷ dediği gibi, bir başka hadiste de “*Hacerü’l-Esved cennettendir.*”²⁸ buyurmuştur.

Daha sonra İbn Hazm bu haberleri zâhirî manaya hamledenlere şiddetle karşı çıkarak şöyle der: “*Kur’ân’dan elde edilen ve duyu organlarının gerektirdiği zaruretten meydana gelen sahîh deliller bu rivâyetlerin zâhirî manada olmadığını göstermektedir.*”²⁹

²² *el-Lü’lûü ve’l-Mercân*, H. No: 60. Ebu Zer’den. (Buhârî, İstikrâz 3, Rikâk 14; Müslim, Zekât 32, Ebû Dâvûd, Cenâiz 20; Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 351).

²³ Buhârî, Hudûd, 5.

²⁴ Buhârî, Hudûd 4, 5; Ebû Dâvûd, Hudûd 35.

²⁵ Müslim, Cennet, 26.

²⁶ Buhârî, Fazlu’s-Salât, 5, Fezâilu’l-Medine, 11, Rikak 53, İ’tisam, 16; Müslim, Hacc, 502; Muvatta, Kible, 10.

²⁷ Buhârî, Cihâd, 156, 22, 32, 112, Temennî, 8; Müslim, Cihâd, 20, Ebu Dâvud, Cihâd, 98.

²⁸ Tirmizî, Hacc, 40.

²⁹ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VII, 330-331, Madde: 919. Ayrıca bk. “*Keyfe Neteâmelü mea’s-Sünnet/Sünnetle*

→

Böylece, bazen donukluk derecesinde nassların zâhirine yapışıp kalan zâhi-riye ekolüne de te'vîl girmiştir. Fakat bu ekol, te'vîlin kaçınılmaz olduğu zarûrî du-rumda bu yola başvurmuştur.

7. Hanbelî Okulu ve Te'vîl

Özellikle de akîdevî konularda, te'vîle karşı en şiddetli savaş açan ekollerden biri -belki de en şiddetlisi- Hanbelî Okulu'dur. Bu öyle bir sınıra varmıştır ki İbn Teymiyye ve öğrencileri genel olarak Kur'ân'da, sünnette ve lügatte mecâzın varlı-ğını inkâr etmişlerdir. Bu kapıyı açmayı sapıklık ve fesada giden bir yol, zındıklığa ve Bâtınîliğe girmek ve İslâm'a kendi içinden yapılan her türlü saldırıya yol açmak olarak görmüşlerdir.

Bununla beraber bazı nasslarda te'vîl kapısını çalmak zorunda kalmışlardır.

İmam Gazzâlî, *Faysalu't-Tefrika* adlı eserinde şunu anlatmıştır: "Te'vîlden en çok kaçan bir kişi olarak İmâm Ahmed b. Hanbel bazı hadîslerde te'vîle baş vur-muştur." Nitekim bu durumu Gâzzâlî'ye, Bağdat'ta kendi çağdaşları olan bazı Han-belîler nakletmiştir.

İşte o te'vîline başvurduğu hadîsler şunlardır:

"Hacerü'l-Esved, Allah'ın yer yüzündeki sağ elidir."³⁰ "Kalbler Rahmân'ın parmaklarından, iki parmağı arasındadır."³¹ "Hiç şüphesiz ben, Yemen tarafından Rahmân'ın nefesini hissediyorum."³²

Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye bu söze bir açıklamada bulunmuş, bu rivâyetin geçersiz olduğunu söylemiş ve şöyle demiştir: "Bu, İmâm Ahmed'e bir bühtândır. Onun böyle bir şey söylediği bilinmemektedir. Bunu Gazzâlî'ye nakleden meçhûl-dür. Onun ne söylediğini bilip bilmediği ve söylediği şeylerin doğruluğu da bilin-memektedir.

Bununla beraber İbn Teymiyye'ye, birinci ve üçüncü sıradaki iki hadîs so-rulmuş o da şöyle açıklamıştır:

→

Nasıl Amel Ederiz?" adlı eserimiz, s. 166-167. (Türkçesi için bk. Bünyamin Erul, *Sünneti Anlamada Yöntem*, Rey Yayıncılık, Kayseri 1993, s. 287-288. Mütercim)

³⁰ el-Hakim, *el-Müstedrek* adlı eserinde Abdullah İbn Müzzemmil tarîkiyle İbn Ömer'den rivâyet etmiş-tir. Hadîsin lafzında şu da vardır: "O, Allah'ın sağ elidir. Onun vasıtasıyla halkıyla müsâfaha yapar." el-Hakim bunu sahîh saymıştır. *ez-Zehebî*; İbn Müzzemmil'in zayıf olduğunu belirtmiştir. (I, 457). el-Hatîb ve İbn Asakir, Cabir'den rivâyet etmişlerdir. Aynı hadîs Celâlüddin es-Süyûtî'nin, *el-Camiu's-Sağîr* adlı eserinde de mezkûr lafızla vardır. Sadece şu ilave bulunmaktadır: "Onunla kullarıyla müsâfaha eder." (H. No: 2771).

³¹ Müslim, kader konusunda İbn Ömer'den şu lafızla rivâyet etmiştir: "Bütün Adem oğullarının kalpleri Rahmân'ın parmaklarından iki parmağı arasındadır..." el-Münzirî, *Muhtasaru Sahîhi Müslim*, H. No: 1851. Yine aynı hadîsi Ahmed b. Hanbel, Tirmîzî ve el-Hâkim Enes'ten rivâyet etmişlerdir. *Sahîhu'l-Câmiu's-Sağîr*, H. No: 1885.

³² Ahmed b. Hanbel, Ebû Hureyre'den rivâyet etmiştir. O rivâyette şöyle denmiştir: "Rabbimizin Yemen tarafından gelen nefesini hissediyorum." *el-Müsned*, II, 541. el-Heysemî, *el-Mecma'* adlı eserinde (X, 55-56) bunu zikretmiş ve şöyle demiştir: "Bunu Ahmed b. Hanbel rivâyet etmiştir. Bunun râvileri sağ-lamdır, sikadır." el-İrâkî, *İhyâ'nın Tahrici* adlı eserinde (I, 104) demiştir ki: "Bu hadîsin râvîleri sika, güvenilir râvîlerdir."

“Birinci hadîse gelince o, Peygamberimizden (s.a.v.) sâbit olmayan bir isnâd ile rivâyet edilmiştir. Yaygın kanaate göre bu sadece İbn ‘Abbâs’ın sözüdür ve şöyle demiştir: “*Hacerü'l-Esved Allah'ın yeryüzündeki sağ elidir. Kim ona el sürer ve onu öperse, sanki Allah'la müsâfaha etmiş ve Allah'ın elini öpmüş gibi olur.*”³³

Nakledilen bu sözü iyice düşünen kişi için her hangi bir karışıklık (işkâl) söz konusu olmaksızın mana apaçıktır. Ancak iyice düşünmeyen kişi için işkâl olabilir. Çünkü o, “Allah’ın yeryüzündeki eli” demiş, “yeryüzü” ile kayıt koymuştur, mutlak manada “Allah’ın eli” dememiştir. Mukayyed lafzın hükmü, mutlak lafzın hükmünden farklıdır.

Sonra demiştir ki: “*Kim ona el sürer ve onu öperse, sanki Allah'la müsâfaha etmiş ve Allah'ın elini öpmüş gibi olur.*” Malûmdur ki, müşebbeh, müşebbeh bih’ten farklıdır (Benzeyen benzetilenle aynı değildir). Burada müsâfaha yapmanın asla ve asla Allah’la müsâfaha yapmadığı gayet açıktır; fakat Allah’la müsâfaha yapana benzetilmiştir. Akli olan herkese malûm olduğu gibi, hadîsin başı ve sonu Hacerü'l-Esved’in, Allah’ın sıfatlarından olmadığını açıklamaktadır. Fakat (bu söz) şunu belirtmektedir: Nasıl ki Allah Teâlâ insanların tavaf edecekleri bir ev halk etmiştir; onların istilâm edecekleri bir şey de var etmiştir. Bu, tıpkı büyüklerin elini öpmek mesâbesindedir. Âdet üzere öpecek kişiye elini yaklaştırması ve ona ikrâm etmesi gibidir.

“*Hiç şüphesiz ben, Yemen tarafından Rahmân'ın nefesini hissediyorum.*” şeklindeki ikinci hadîse gelince; buradaki “*Yemen'den*” sözü hadîsin maksadını açıklamaktadır. Çünkü Yemen’in Allah’ın sıfatlarından olma özelliği yoktur ki, öyle zanedilsin. Fakat oradan, “*Allah'ın sevdiği ve Allah'ı seven kimseler*” gelmiştir. Nitekim Allah onlar hakkında bir âyette şöyle buyurmuştur: “...Sizden her kim dininden dönerse (bilsin ki) Allah öyle bir kavim getirecektir ki Allah onları, onlar da Allah'ı sever...”³⁴

Rivâyet edildiğine göre bu âyet inince o kimselerin durumu soruldu da Peygamberimiz (s.a.v) onların, Yemenli Ebû Mûsâ el-Eş’arî’nin kavminden olduğunu belirtti. Bunun üzerine şu sahîh hadîs vârid olmuştur: “*Yemen halkı size gelmektedir. Onlar, ince ruhlu (kalpleri alabildiğine ince), yufka yürekli kimselerdir. İmân Yemenlidir (adetâ Yemen’e ait bir şeydir) hikmet de Yemenlidir.*”³⁵ Bunlar dinden dönen mürtedler ile çarpışmışlar, şehirleri fethetmişlerdir. Rahmân, onların sayesinde mü’minlerin sıkıntılarını gidermiş ve onlara rahat bir nefes aldırmıştır...”³⁶

Şeyhu'l-İslâm’ın bu sözünü insaflı olarak düşünen kişi her iki hadîsi yorumlamasında da bir miktar te’vîl bulur; mecâz yönteminden bir örnek görür. Birinci

³³ İbn Kuteybe, *Te’vîlü Muhtelifü'l-Hadîs*, el-Mektebetü'l-İslâmî, II. bs., ys. 1999, I, 213.

³⁴ Mâide 5/54.

³⁵ Buharî, Menakıb 1, Megazî 74, Bed’ü'l-Halk 14; Müslim, İman 84; Tirmizî, Fiten, 61. Bu hadîs şu şekilde de vârid olmuştur: “*Yemen halkı size gelmektedir. Kalpleri alabildiğine ince, yufka yürekli kimselerdir. Fıkah (derin din bilgisi ve anlayışı) Yemenlidir Hikmet de Yemenlidir.*” Bk. Süyûtî, *el-Câmiu's-Sağîr*, I, 80. H. No: 75. Kalplerinin saf ve berrak olması nedeniyle Yemen halkı arasında diğerlerine nazaran fıkah ve hikmet daha çok bulunur. Bu yüzden de adeta hikmetin madeni (kaynağı) olmuştur. Bunun için bk. Mansûr Ali Nasîf, *et-Tâc el-Câmi’u li'l-Usûl fî Ehâdisü'r-Rasûl*, III, 416, dipnot: 6.

³⁶ *Mecmû’ Fetâvâ Şeyhi'l-İslâm*, VI, 397-398.

hadîste “Yer yüzünde” lafzını hatırlatması, ikinci hadîste “Yemen’den” lafzını zikretmesi belâğat âlimlerinin mecâzda “karîne” dedikleri şeydir. Karîne; lafzın, asıl olarak konulduğu mananın dışında kullanıldığını, o lafızla başka bir mananın kasdedildiğini gösteren bir alâmettir.

İbn Teymiyye her ne kadar te’vîl adını vermese de aynı şekilde, Allah’ın - genel ve özel olarak- kullarıyla birlikteliği, Rabbin kuluna, kulun Rabbine yaklaşması ile ilgili yorumlarında da zikrettiğimiz te’vîl örnekleri vardır.³⁷ Fakat bu yaptığı te’vîl, hiç şüphesiz (mana ve maksada) yakın, sahîh ve makbûl te’vîldir. Bu, bazı hallerde her ilim adamının ihtiyaç duyacağı bir husûstur. Ancak bu işin sakıncalı yönü; bazı fert ve fırkaların içine düştüğü alabildiğine genişletme meselesidir.

Büyük bilgin Cemâlüddin el-Kâsımî, “*Mehâsinü’t-Te’vîl*” adlı tefsîrinde İbn Teymiyye’den -verdiği bazı fetvalarla ilgili- şu sözü nakletmiştir: “Biz, delili bulunan mecâzı kullanırız, yol ve yordamına, metoduna göre yapılan te’vîli de kullanırız. Bizim ve bizden her hangi birinin ifadelerinde mecâz ve te’vîli kullanmadığımızıza, kullanmayacağımıza dâir bir şey yoktur. Allah her türlü dilden konuşur ve her lisânı anlar. Fakat biz, hak ve doğru ile çelişen, sünneti ve kitabı yıkmaya kapı açan ve Ehl-i Kitab’ın tahrîfâtlarına doğru açılan her türlü te’vîli reddederiz.”³⁸

İbn Teymiyye gibi, aklî ve naklî uzlaştıran, Selef’in mirâsıyla halefin bilgilerini kuşatan, ilmin gereksinimleri, şartları kendisi için hazırlanmış bir âlime layık olan da budur. İlmin şartları da -Allah’ın, lütfundan faydalandığı kişiler hariç- pek az kimseye nasip olmuştur.

Bütün bunların da ötesinde bizzat Hanbelîlerin ileri gelenlerinden bazıları, müteşeddîd (tutucu) Hanbelî çizgisinin dışına taşmışlar ve te’vîl deryasına dalmışlar ve İmâm Ahmed’in te’vîli mutlak şekilde reddettiğine dâir sözleri ona nisbet edenleri tenkît etmişlerdir.

Bu önemli zevât arasında şunlar vardır:

el-Fünûn ve daha başka eserleri olan, ansiklopedik ve büyük bilgin el-İmâm Ebu’l-Vefa İbn Akîl (v. 513/1119). Onun *el-Fünûn* adlı kitabının 400 ciltten fazla olduğu zikredilir.

İmâm Ebu’l-Hasen İbn ez-Zâğûnî (v. 527/1133). Bu zatın, usûl, fûrû’, hadîs ve va’az konularında yetenekli olduğunu söylemişlerdir.

Ansiklopedik bilgin Ebu’l-Ferec İbnü’l-Cevzî (v. 597/1201). Bunun da çeşitli ve faydalı eserleri vardır. Onlardan biri *Def’u Şübehi’t-Teşbih* adlı eserdir.

Bütün bunlar İbn Teymiyye ve öğrencilerinden öncedir.

Ben (Karadâvî), ulûhiyyet konularında, gayb ve âhîret alemine dâir konular da -tenzîh kuralına sıkıca sarılmakla beraber, te’vîl deryasına dalmayı terk eden- Selef’in görüşünü tercih ediyorum. En sağlam yol budur. Ancak lafızların muhtemel olduğu durumlar çerçevesinde, şer’in, aklın ya da duyu organlarının gerektirdiği husûslar bunun dışındadır.

³⁷ *Mecmûu’ Fetâvâ Şeyhi’l-İslâm*, V, 103-104, 242-243.

³⁸ *Mehâsinü’t-Te’vîl*, XVII, 6156.

İşâret edilen (tehlikeli ve sem'iyâyâ dâir) konuların dışında, te'vîli gerekti-
ren bir durum varsa, şartları ve kurallarına uymak sûretiyle te'vîle bir mani yoktur.

8. Apaçık Nassları Te'vîl Etmek Bâtınîyye Metodudur

Zâhirinden anlaşılanın dışında Bâtınî manalara hamletmek suretiyle apaçık
muhkem nassları te'vîl etmek; Allah'ın âyetleri hakkında saptırmak ve sapıtmaktır.
Allah bu tür ilhâda karşı şu âyetiyle tehdit etmiştir:

إِنَّ الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي آيَاتِنَا لَا يَخْفَوْنَ عَلَيْنَا أَفَمَنْ يُلْقَى فِي النَّارِ خَيْرٌ أَمْ مَنْ يَأْتِي آمَنًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ اعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ إِنَّهُ بِمَا
تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

*“Âyetlerimiz hakkında haktan/doğruluktan ayrılıp eğriliğe sapanlar bize gizli
kalmaz. O halde (şimdi söyleyin bakalım), ateşin içine atılan mı daha iyidir, yoksa
kıyamet günü güvenle gelen mi? Dilediğinizi yapın! Kuşkusuz O, bütün yaptıklarınızı
görmektedir.”*³⁹ Buradaki ilhâddan maksad; ayeti kast edilen manadan başka anla-
ma çekmektir.

Bu olay, İslâm'a ve Ümmet-i Muhammed'e tuzak kurup dini yıkmak isteyen-
ler için geniş bir giriş kapısıdır. Onların iddiasına göre her zâhirin asıl kast olunan
bâtınî bir manası vardır. Zâhir kabuktur. Bâtın işin özüdür. Çeşitli bölgelerde,
Karmetiyye, İsmailiyye, Nusayriyye ve Dürziyye gibi farklı isimler altında bütün
“Bâtınî Ekoller”in iddia ettiği budur.

Eğer bu guruplar doğru söylemiş (ve samimi) olsalardı, kendilerinin İslâm'a
tamamen zıt, Kur'ân ve hadîsle bağlantısı olmayan hatta bütün semâvî dinlere zıt
bir dinlerinin olduğunu ilan etmiş olurlardı. Bundan da öte onların hiçbir dinleri-
nin olmadığı da bir gerçektir. İmâm Gazzâlî'nin dediği gibi, onların mezheplerinin
neticesi ve özü; sorumluluğu rafa kaldırmak, ibadet edenlerden şeriatin yükümlü-
lüklerini kaldırıp atmak, insanları zevk peşinden, şehvet arzusuyla koşturmak,
mübâh ve haram ayırımına son vermektir!⁴⁰ Bunlar İran ateşperestlerinden (Me-
cûsîler) her şeyi mübâh sayan Mezdekiyye'nin bir uzantısıdır. Bunlar din adı altın-
da dini yıkmak için dinde alabildiğine toleranslı davrandılar. İslâmiyet'i içinden
vurabilmek için İslâm'la bağlantı kurdular.

Kur'ân, lafızlarında her türlü tebdil ve tağyîrden korunmuş⁴¹ olunca, O'na
ilâve yapmaları ya da ondan bir şey çıkarmaları mümkün değildir. Artık önlerinde
uydurma te'vîlden ve gizli bâtınîliklerle ilgili bu iddiadan başka bir hile bulamadı-
lar. Buna göre artık lügavî, aklî veya şer'î hiç bir kurala dayanmaksızın istediklerini
söyleyeceklerdir.

³⁹ Fussilet 41/40.

⁴⁰ İmâm Muhammed Ebû Hâmid el-Gazzâlî, *Fedâihu'l-Bâtınîyye*, thk. Abdurrahmân Bedevî, Müessesetü'l-
Kütübî's-Sekafiyye, Kuveyt, s. 14.

⁴¹ Hicr 15/9; Fussilet 41/42.

9. Bâtinîlerin ve Zındıkların Bazı Te'vîlleri

İmâm Ebû Hâmid el-Gazzâlî *Fedâihu'l-Bâtiniyye* adlı eserinde bunların zâhir manaları te'vîl edişlerine dâir bir bölüm açmıştır. Orada hayalin en gariplerinden sayılacak tuhaf örnekler zikretmiştir. Gazzâlî şöyle demiştir:

Bu konuda sözün özü şudur: Onlar halkı Kur'ân ve Sünnet'ten çevirmekten aciz olunca, insanları Kur'ân ve Sünnet ile kastedilen manadan koparıp kendi yaldızladıkları aldatmacalara yönelttiler. -Lafızların gerektirdiği manalardan faydalanarak kendi nefislerinden ürettikleri manalar ile- şeriatın manalarını geçersiz kılmak; insanların, (şartlarını kendilerinin belirlediği bir) antlaşma ve ahitleşmeye boyun eğmelerini sağlamak için süsleyip yaldızladıkları te'vîllerinden yararlanmak istediler. Onlar (Kur'ân'a karşı) sırf olumsuz ve yalın tezkîb ile (tavır alıp düşüncelerini) açıklasalar da kendi taraftarlarının dostluğunu da elde edemezlerdi ve hedefteki öldürülecek ilk kimseler olurlardı.

Onların aldatmalarını belgeleyelim diye te'vîllerinden bir nebze aktaracağız. Onlar şöyle demişlerdi: "Yükümlülükler, haşır-neşir ve ilâhî emirlerde zâhirî manaların tamamı birer örnek ve bâtinî manalara birer işâretten ibârettir. Şer'î istihlâhla gelince;

Cünüblük: Onlara göre, layık olduğu rütbeye ulaşmadan önce daveti yeni kabul eden birine acele bir sırrı ifşâ etmektir.

Gusül ise; sırrı ifşâ edenin ahidini (antlaşma ve imânını) tazelemesidir.

Zinâ: Gizli ilim nutfesini ahit bağlantısı olmayan kişinin içine atmaktır.

İhtilâm: Zamanı gelmeden, uygun olmayan yerde sırrı ifşâ etmek için dilini kullanmaktır. Bundan dolayı gusül almak ise, ahdi ve antlaşmayı yenilemektir.

Tahâret: İmâma bey'at etmenin dışındaki her türlü mezheb inancından arınmak ve uzak olmaktır.

Oruç: Sırrı açığa vurmaktan kaçınmaktır.

Ka'be: Peygamber; Kapısı: Ali'dir.

Safa: Peygamber; Merve: Ali'dir. Mikat: Esâstur. Telbiye: Mezhebin davetçisi-ne icâbet etmektir."

Aynı şekilde bunlar;

Muharramât/harâmın, şerli adamlardan ibaret olduğunu iddia ettiler. Biz de bunlardan uzak kalmakla emrolunduk. İbâdetler ise, kendilerine uymakla emrolduğumuz hayırlı adamlardır.(!)

Meâd/Âhîret konularına gelince: Bazılarının iddialarına göre, nâr/ateş ve eglâl/bukağılar, sorumluluklar dediğimiz emirlerden ibârettir ki bâtin ilmini bilmeyen câhillere bu görevler verilmiştir. Onlar bu görevlere devam ettiği müddetçe azap görmektedirler. Bâtin ilmini elde edince, onlardan bukağılar kaldırılır ve bu ibâdetlerden kurtulmak suretiyle mutlu ve bahtiyar olurlar.

Mu'cizelere gelince, onların da tamamını te'vîl ederek şöyle dediler:

Tûfân: İlim tûfanıdır. Sünnete sarılanlar ilme gark olurlar. Gemi: Onun korumasıdır ki davete icabet eden o ilimle korunur.

İbrahim'in Nârı: Nemrûd'un gazabından ibarettir. Gerçek ateş değildir.

Mûsâ'nın Asâsı: Sihirbazların ortaya attıkları uyduruk şüpheleri alt eden belgesinden ibârettir, odun değildir. Denizin yarılması: Mûsâ'nın ilminin onların arasında taksîm edilmesinden ibârettir. Deniz ise âlimdir.

Onları (İsrailoğullarını) gölgelendiren bulut ise, kendilerini irşâd etmek ve ilmi onlara sunmak için Mûsâ'nın tayin etmiş olduğu imamdır.

Çekirge, kehle (bit, pire vs.) ve kurbağalar: Musa'nın sualleri ve onların üzerlerine musallat kılınan yükümlülüklerdir.

el-Mennû ve's-Selvâ: Dâîlerden herhangi bir Dâî (Bâtınî davetçi) için gökten inen bir ilimdir. Onunla kastedilen Selvâdır.

Dağların tesbîhi: Dinî duyguları kuvvetli ve kesin imanda derinleşmiş kişilerin tesbîhi demektir.

Davud oğlu Süleyman'ın hâkim olduğu cinler: Bu zamanın Bâtınîleridir. Şey-tân ise zorlu amellerle sorumlu tutulan Zâhirîlerdir.

İsâ'nın ölüleri diriltmesi: Bâtın mana yardımıyla cehalet ölümünü ilim hayatıyla diriltmektir.

Onun anadan doğma körleri iyileştirmesi: Sapıklık körlüğünden kurtarmak, hakk-ı mübîn basiretiyle küfür hastalığından kurtarmaktır.

İblîs ve Adem: Ebûbekir ve Ali'den ibârettir (!). Ebûbekir'e, Ali için secde etmesi ve ona itâat etmesi emredilince o karşı gelmiş ve kibirlenmiştir.

Deccâl: Ebubekir'dir. O şaşıdır. Zira bâtın gözüyle görememiş, sadece zâhir gözüyle bakmıştır.

Yecûc ve Mecûc: Onlar Zâhirîler'dir.

Bütün bunlar, sırf gırgır olsun diye, te'vîl konusunda, onlardan naklettiğimiz hezeyanlarıdır. Gafillerin sarsıntısından, câhillerin tökezlemesinden Allah'a sığınırız.⁴²

İmâm Gazzâlî, bunlara karşı reddiyesinde üç türlü yol izlemiştir: İddialarını geçersiz kılma yolu, benzeri ile muâraza yolu ve tahkîk yolu.

Bu zındıkların söylediklerinin çürüklüğü ortada apaçık olduğu için burada Gazzâlî'nin söylediklerini nakletmeyi gerekli görmüyorum. Çünkü lügat insanlar arasında anlaşmanın temelidir. İnsanların dinî ve dünyevî işlerinde birbirleriyle anlaşabilecekleri tarzda, lügatteki lafızların ve terkiplerin belirli delâletleri olmadığı zaman her şahsın, istediğini istediği gibi yorumlama hakkı olur. Bu, akıl sınırlarının dışındadır.

Garip olan şudur ki bunlar bazen, bâtın -veya bâtıl- mezhepleri için bazı nassların zâhiriyle istidlâl etmektedirler. Mesela: "Her bir lafzın zâhiri ve bâtını vardır."⁴³ vb. -Bu rivâyet sahîh değildir ama- sened bakımından sahîh olsa bile,

⁴² İmâm Muhammed Ebû Hâmid el-Gazzâlî, *Fedâihu'l-Bâtınıyye*, s. 55-58.

⁴³ el-Gazzâlî, *İhyâ-u Ulûmi'd-Dîn*, (trc. Ahmet Serdaroğlu), İstanbul 1974, I, 822; ez-Zerkeşî, el-Burhân, I, 16-17; ez-Zerkânî, *Menâhil*, I, 23. Abdullah b. Mes'ûd'dan merfû' olarak rivayet edilen bu hadîsin değerlendirmesi için bk. Taberî, *Tefsîr*, Mukaddime, I, 72. (Mütercim)

nasıl oldu da sadece bu nassı zâhiri üzere bıraktılar? Zâhir ve bâtının insanların anladığı manalardan başka manalarının olmadığını nerden biliyoruz? Bunların sözlerinin geçersiz –Gazzâlî'nin dediği gibi belki gülünç- oluşunun anlaşılması için zikrettiklerimiz bize yeter. Bunların sözlerinin fasitliğine delil bizzat kendi içerikleridir. Biz sadece geçmiş ve gelecekteki Bâtınîlerin sözlerinden bazı kaynakların bilinmesini istedik.

10. Bazı Şi'î Fırkaların Te'vîlleri

Şi'î fırkalardan bazısı, dini alanlar ile metodları konusunda aşırı gitmiştir. Bunlardan bazıları tahrîf ve yanlış te'vîl konusunda mürted Bâtınîlerin yoluna yönelmişlerdir. Hatta Kur'ân'ı öyle çeşitli şekillerde tefsîr etmişlerdir ki garipliğini bilen kişi bunlara vakit harcamaz. Bunların bazıları وَتَبَّ وَتَبَّ “Ebu Leheb'in iki eli kurusun.”⁴⁴ âyetindeki “iki eli” Ebûbekir ve Ömer diye tefsîr ettiler. لَيْنُ أَشْرَكْتَ “...Şâyet şirk koşarsan (Ulûhiyyette ortaklık kabul edersen) bütün amellerin boşa gitmiş olur ve kesinlikle hüsrana uğrayanlardan olursun.”⁴⁵ âyetini, “hilâfette Ebûbekir, Ömer ve Ali'yi ortak edersen!” şeklinde yorumlamışlardır.

“Allah bir sığır kesmenizi emretmektedir...”⁴⁶ İNَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذَبْحُوا بَقْرَةً...

âyetinde aslında Hz. Mûsâ, kendi kavmine hitap etmesine rağmen, bunlar âyette kesilmesi emredilenin “Aişe” olduğunu söylediler.

“Kâfirlerin ileri gelenlerini öldürün...”⁴⁷ فَاقْتُلُوا أَيْمَةَ الْكُفْرِ

Talha ve Zübeyr olduğunu söylediler.

“Allah iki denizi birbirine kavuşmak üzere salıverdi.”⁴⁸ مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ

“İkisinden de inci ve mercan çıkar.”⁵⁰ âyetindeki inci ve mercânın da Hasan-Hüseyin olduğunu söylemişlerdir.⁵¹

“...Biz her şeyi bir Kitab-ı Mübîn'de sayıp döktük.”⁵² وَكُلُّ شَيْءٍ أَحْصَيْنَاهُ فِي إِمَامٍ مُبِينٍ

âyetindeki Kitab-ı Mübîn'i Ali b. Ebî Tâlib diye tefsîr etmişlerdir.

“Birbirlerine hangi şeyi soruşturuyorlar? Büyük haberi

mi?”⁵³ âyetindeki “büyük haber”i, Ali b. Ebî Tâlib diye tefsîr etmişlerdir.⁵⁴

⁴⁴ Tebbet 111/1.

⁴⁵ Zümer 39/65.

⁴⁶ Bakara 2/67.

⁴⁷ Tevbe 9/12.

⁴⁸ Rahmân 55/19.

⁴⁹ Tabersî, “*Mecma'u'l-Beyân*” adlı tefsîrinde bunu bazı seleften nakletmiş, her iki denizi de “ilim ve îmân deryası” diye tevcih etmiştir.

⁵⁰ Rahmân 55/22.

⁵¹ Bazıları bunu şöyle yorumlamışlardır: Hasan (r.a) zehirlenerek, Hüseyin (r.a) katledilerek öldürülmüştür. Yani kırmızı kanın akması Mercân gibidir.

⁵² Yasin 36/12.

Mutedil Şi'î gurupları bu tür tahrifât (saptırmalar) ve bunaklıkları reddetmektedirler.

11. Yorumda Aşırıya Kaçan Sûflerin Te'vîlleri

Kur'ân-ı Kerîm ve hadîs-i şerîf konusunda, bâtın manalara ulaşma gayesiyle zâhir manaların aşılması için çıkarılan bir takım te'vîller vardır. Bunlardan bir kısmı bu yorumları, mecâz, temessül ya da ilhâk yoluyla, o manaları remz eden "işâretler" türünden sayar. Kimi de bunları nasslardan asıl kastedilen manalar olarak değerlendirir.

Bu son çıkarım şeriatın dışına çıkan Bâtınî tefsîrinin bir türünden başka bir şey değildir. Hatta onlar şeriatın içine girmediler ki dışına çıksınlar. Artık kim onların yoluna devam ederse o da onlardandır. Nitekim Allah (c.c.) bir âyette şöyle buyurmuştur: "Artık sizden kim onlara meyleder, onları dost, veli edinirse o da onlardandır."⁵⁵

Fakat birinci çıkarım husûsunda ulemânın farklı tavır ve tutumları vardır.

Âlimlerden bazıları bunları -tefsîr değil- rumûzlar ve işâretler diye değerlendirirler. Hatta çoğu kere bu yorumları imânın kemâle ulaşması, irfânın tamamlanması olarak görürler. Bazıları ise şeriatın bu gibi şeylere muhtaç olmadığını kabul ederler. Çünkü sahabe ve tabiûndan bu tür sahîh bir şey vârid olmamıştır. Hayrın her çeşidi, Selef'e tabi olmaktadır. Şerrin her çeşidi de, halefin uydurmalarıdır.⁵⁶

İmâm Takıyyuddîn İbnü's-Salâh (v. 643/1245) *Fetâvâ/Fetvalar* adlı eserinde şöyle demiştir: "Müfessir Ebu'l Hasen el-Vâhidî'nin (v. 468/1076) şöyle söylediğini gördüm: 'Ebû Abdurrahmân es-Sülemî (v. 412/1021) *Hakâiku't-Tefsîr*⁵⁷ adlı eseri tasnîf etmiştir.' Eğer o, gerçekten buna tefsîr diye inanmışsa kâfir olmuştur."

İbnü's-Salâh devamla demiştir ki: "Ben şu kanaatteyim: Böyle zatlardan güvenilir olanlar hakkında şöyle düşünmek gerekir: Bu tür bir şey söylediği zaman o bunu tefsîr olarak zikretmemiştir. Bununla, bir kelimenin izâhı yoluna da gitmemiştir. Eğer böyle olsaydı, Bâtınîlerin yoluna girmiş olurlardı. Onlardan böyle bir şeyin vârid olması Kur'ân'da yer alan benzer ifadelerden dolayıdır. Çünkü bir şey benzeriyle zikredilir. Bununla beraber keşke onlar, içerisinde vehme dayalı ve karışık şeyler bulunduğu için bu gibi konularda gevşeklik göstermeselerdi!"

Nesefî (v. 710/1310)⁵⁸ *Akâid* adlı eserinde şöyle demiştir: "Nasslar zâhirine hamledilir. Onları bırakıp, Bâtınîlerin iddia ettiği manalara yönelmek bir ilhâddır."

→

⁵³ Nebe 78/1-2.

⁵⁴ İbn Teymiyye, *Mukaddime fi Usûli't-Tefsîr*, thk. Adnan Zarzûr, Dâru'l-Kur'âni'l-Kerîm, Dımaşk ts.

⁵⁵ Maide 5/51. Gerçi bu ayet Hıristiyanlarla alakalıdır. Ama burada kıyâsen zikredilmiştir (Mütercim).

⁵⁶ Metindeki ifadenin orijinali şudur: (و كل خير في اتباع من سلف - و كل شر في ابتداء من خلف)

⁵⁷ Kardeşlerimizden birisi bu kitaptan el yazma bir nüshayı görmüş ve şöyle demiştir: "Bu esere 'Ebâtîlü't-Tefsîr/Tefsîrin Saçmaları' dense daha uygun olur."

⁵⁸ Yusuf el-Karadâvî, makalesinde her ne kadar Nesefî'nin vefatını metindeki şekilde göstermişse de, 710/1310 yılında vefat eden zat, "*Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vîl*" adlı eserin müellifi müfessir Nesefî'dir. Hem Taftâzânî'nin "*Şerhu'l-Akâid*" adlı eserini tahkik eden Muhammed Adnan Derviş, hem

→

Taftâzânî (v. 792/1390)⁵⁹ bunun şerhinde *-Şerhu'l-Akâid-* şunu demiştir: Bu ilhâda Bâtınlık denmiştir. Çünkü onların iddiasına göre, “Nasslar zâhirine göre değildir, tam aksine onların bir takım manaları vardır ki bunları sadece muallim (kendisine ilham yoluyla ilim öğretilen kişi) bilebilir.” Bununla da şeriatı toptan yıkmayı amaçlamışlardır.

Taftâzânî (devam ederek) şöyle demiştir: Bazı muhakkiklerin kabul ettiği “Nasslar zâhirî manalarına hamledilir. Ancak bununla birlikte onlarda sülûk erbâbına açılan, bazı ince hakîkatlere götüren bir takım gizli işâretler vardır. Bunlarla, kastedilen zâhir manaların aralarını bağdaştırmak da mümkündür.” görüşü ise, kâmil imân ve mahza irfân sayılır.⁶⁰

Fakat bazı sûfiler yorumda iyice aşırı gitmiş hatta bazıları şöyle demiştir: “Her âyetin altmış bin manası vardır.(!)” Bu konuda da -örneğin merfû' olarak vârid olan- “*Şüphesiz Kur'ân'ın zahır ve batnı, haddi ve matla'ı vardır.*” şeklindeki bazı sözlere ve haberlere dayanmışlardır.

İbn 'Abbâs demiştir ki: “Şüphesiz Kur'ân bir takım dallara ve fenlere; bir takım zâhir ve bâtin manalara sahiptir. Onun harikaları bitmez, sonuna erişilmez.”

Fakat bu -sahîh olsa bile- o aşırı gidenlerin iddia ettikleri şeylere delâlet etmez. İbn 'Abbâs'ın bizzat kendisi aynı haberde “Onun zahır, tilavet; batnı ise te'vîldir.” demiştir.

Bu mana ve yorumda ne kadar derine dalınsa, Kur'ân'ın cevahirini çıkarmak için bakış açısı ne kadar derinleşse de gerçekten Kur'ân'ın harikaları tükenmez. Nitekim bu asırda şunu müşahede etmişizdir: Alanının uzmanı herkes onda derine daldığı zaman diğer seferlerde bulamadığı hazineleri bulabilmektedir.

Bundan dolayı, İmâm Ebû Bekir İbnu'l-'Arabî (460-543/1075-1148)⁶¹ *el-Avâsım mine'l-Kavâsım* adlı kitabında “Kadehâtü'l-Havâtır ve Lemehâtü'n-Nevâzır”⁶² adını verdiği sûfilerin bu te'vîllerini kaydetmiş ve muhafaza etmiştir. “el-

→

de aynı eseri terceme eden ve yayına hazırlayan Süleyman Uludağ, eserlerinin ilgili bölümlerinde, “Ebû Hafs Necmüddin Ömer b. Muhammed Neseffî (v. 537/1142)” şeklinde vermektedirler. Adnan Derviş, *Şerhu'l-Akâidî'n-Neseffîyye*, 1411 h. ys., s. 22; S. Uludağ, *Kelâm İlmi ve İslâm Akâidi*, (*Şerhu'l-Akâid*), Dergah Yayınları, İstanbul 1991, s. 60. Bu Neseffî'nin hangi Neseffî olduğu da ayrı bir tartışmadır. Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmi Giriş*, Damla Yay., İstanbul 1993, s. 130-131 (Mütercim).

⁵⁹ Sa'duddîn Mes'ûd b. Ömer Taftâzânî'nin vefâtını ise Adnan Derviş (*age*, s. 19) 792 h. olarak verirken, S. Uludağ (*age*, s. 62) 797/1395 şeklinde vermektedir (Mütercim).

⁶⁰ Celâluddîn es-Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, IV, 194-195; Taftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 258; Zerkânî, *Menâhil*, II, 78-79.

⁶¹ Araçça metinde yanlış vefat tarihi verilerek, Muhyiddin İbn Alî Ebû Bekr İbn Arabî (v. 638/1241) ile metinde adı geçen İmâm Ebû Bekr İbnu'l-'Arabî (v. 543/1148) karıştırılmış. Bunları tefrîk etmenin en belirgin alâmeti şudur: Eğer “İbn 'Arabî” şeklinde geçerse, bu kişi “Vaahdet-i Vücûd” teorisini savunan meşhûr Sofî'dir. Yok eğer, “İbnü'l-'Arabî” şeklinde geçerse, bu kişi Malikî Mezhebî'nde “Ahkâmu'l-Kur'ân” adlı tefsîri olan meşhûr müfessirdir. Bunların her ikisi de Endülüslü'dür. Sofî Mürsiyeli; Müfessir İşbiliyelidir. Her ikisinin de tefsîr alanında eseri vardır. Galiba bunun için karıştırılmıştır. Fakat “*el-Avâsım mine'l-Kavâsım*” (Yahut “*el-Kavâsım ve'l-Avâsım*”) adlı eser Mâlikî Müfessir İbnu'l-'Arabî'ye (v. 543/1148) aittir. İbnu'l-'Arabî hakkında geniş bilgi için bk. Ömer Nasûhî Bilmen, *Büyük Tefsîr Tarihi Tabakâtu'l-Müfessirîn*, II, 473, Sıra No: 177. İbn 'Arabî hakkında geniş bilgi için bk. Ömer Nasûhî Bilmen, *Büyük Tefsîr Tarihi Tabakâtu'l-Müfessirîn*, II, 503, Sıra No: 207. Bu iki ayrı şahıs için ayrıca bk. Hayreddin Karaman, *Gerçek İslâm'da Birlik*, Nesil Yay., İstanbul, ts. s. 344. (Mütercim).

⁶² (Hatıra Gelen Pariltılar ve Anlık Bakışlar)

Kavâsım’ın birinde, “Ashâbü’l-İşârât” diye nitelendirdiği bu toplulukların bir grubundan bahsetmiştir. Onlar şeriatın lafızlarına doğru mana vermişler, o lafızları aslı üzere kararlaştırmışlardır. Fakat o lafızların zâhir manasının ötesinde, bu lafızlardan kendilerine işâret olunan, bazı gizli kapalı manaların olduğunu iddia etmişlerdir. Ve onların bir yanlışını *el-Avâsım*’ın birinde açıklamış, Allah’ın şu sözüyle ilgili, onların te’vîlini zikretmiştir: وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذَكَّرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعَىٰ فِي خَرَابِهَا

“Allah’ın mescitlerinde Allah’ın isminin zikredilmesini engelleyenden ve oraları tahrîb etmeye çalışandan daha zâlim kim olabilir?!...”⁶³ Bu âyetle ilgili onların görüşü şudur: “Şüphesiz Allah bununla, birtakım şüpheler oluşturarak imânın rükünlerini tahrîb edenden daha zâlim kimsenin olmadığına dikkat çekmiştir. O mescitler mü’minlerin kalpleridir. O zalim, bu kalpleri kuruntular ile onarmaya, oraları dünya sevgisi ile yüceltmeye çalışmış ve oraları Allah sevgisinden boşaltmıştır.”

İbnü’l-‘Arabî bunu reddetmiştir. Şöyle ki: Âyette mescitlerden murâd namaz için ayrılan özel mekânlardır.

Mü’minlerin kalpleri ise durumu bilinen bir şeydir. Yerlerinde bu beyandan daha fazlasını açıklamaktadırlar. Kalpler konusunda bu yoruma ihtiyaç duyulmaz. Lafız da o manalara delâlet etmez.

Yine فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ “Ayakkabılarını çıkar...”⁶⁴ âyetiyle ilgili yorumları da şöyledir:

Bu âyette dünyayı ve âhireti kalpten çıkarmaya bir işâret vardır.

وَآلَيْ عَصَاكَ “Asanı yere at”⁶⁵ âyeti hakkında da şunu demişlerdir: Yani, senin için benden başka bir dayanak ve güvенеcek yer olmasın.

İbnü’l-‘Arabî demiştir ki: “Bu çok alakasız ve uzak bir işârettir. Ya da bunu yok say. Zira bu manaya hiçbir işâret yoktur. Hz. Mûsâ’ya ayakkabısını çıkarmasının emredilmesi iki sebepten birinden dolayıdır: Ya o ayakkabılar temizlenmemiş bir deriden yapılmıştır. Ya da hürmet ve şerefinden ötürü mukaddes mekâna ayakkabıyla basılmamasından dolayıdır. Tıpkı Ka’be’ye ayakkabıyla girilmemesi gibi...”

Asayı yere atma hususunda da; Allah gerekli açıklamayı yapmıştır. Bir kimse uzunluğundan dolayı değneğe dayanırsa o kimseye, Allah’tan başkasına dayanıyor, denir mi? Bu bir hurâfedir. Sen bu haksız çalıntı eşyayı bırak, kendi hücrende yok olsun gitsin. Sen Allah’ın kitabına ve onun bilgilerine dön, ona müracaat et!”

“Köpek bulunan eve melekler girmez.”⁶⁶ hadîsi hakkında da şu yorumu yapmışlardır: “Burada kalbin hased, kin, öfke, cimrilik, hile, aldatma ve çeşitli kötü sıfatlardan temizlenmesidir. Çünkü bu kötü huyların kalpte yer tutması, köpeğin evde barınması mesâbesindedir.” Onlar şunu da dediler: “Biz bu hadîsi zâhirî manasına göre okuyoruz; fakat biz, işâret yoluyla ona bir başka manayı daha ilhâk ediyoruz.”

⁶³ Bakara 2/114.

⁶⁴ Tâhâ 20/12.

⁶⁵ Neml 27/10.

⁶⁶ Buhârî, Libâs, 88, Bedü’l-halk, 7; Müslim, Libâs, 83, 87.

İbnu'l-'Arabî bunun da iki açıdan fâsid bir mana olduğunu açıklamıştır:

“Birincisi: Bu yorum neredeyse bunun Peygamberimiz (s.a.v) için kastedilen bir yorum olmadığı husûsunda kesin hüküm veriyor.

İkincisi: Biz kalplerin bu tür kötü huylardan temizlenmesine dâir her biriyle ilgili apaçık nasslar bulmaktayız. Peki çok alâkasız bir lafızdan bu manaları çıkar-mamıza bizi mecbûr eden nedir? Bu hiç de gerekmeyen bir edebî sanattır. Bu ancak felsefî maksatlarla bir aldatmaca ve saptırmadır. Bunlar şeriatın metod ve yo-lundan uzak şeylerdir.”⁶⁷

Celâlüddin es-Suyûtî şöyle demiştir:

“Bu İmâm'ın burada kaydettiği (sözün özü) şudur: Açık ve anlaşılır söz din-de genel bir durumdur. Burhân (Kur'ân, açık nass, belge) bunu ortaya koymuştur. Edebiyat bunun üzerine kurulmuştur. Bir lafzı sarîh manasından başka bir manaya çevirmek doğru ve câiz değildir. Bu tutum, sözü hükümsüz kılmak, lafı iyice karı-şıklığa götürmektir.”

es-Suyûtî, İbn Atâullah el-İskenderî'nin (v. 709/1309) *Letâifü'l-Minen* adlı kitabında şöyle dediğini nakletmiştir: “Şunu iyi bil ki bu tâifenin (soffler), Allah kelâmı ve Rasûlünün sözü için, garip manalarla yaptıkları yorumlar zâhir manayı iptal etmek değildir. Âyet ne için sevk edilmiş ve lügatte neye delâlet etmişse, âye-tin zâhirinden o zâhir mana yine anlaşılmaktadır. Fakat orada âyetlerden ve hadîs-lerden, -Allah'ın, kalbini açtığı kimseler için- anlaşılan bir takım Bâtînî manalar da vardır. Nitekim hadîste şöyle buyrulmuştur: “*Her âyetin bir zahri ve batni vardır.*” Sakın ha cedele ve itirâza düşkün kişinin “Bu yorum Allah ve Rasûlünün kelâmını iptaldir.” gibi sözleri seni bu manaları almaktan alkoymasın. Bunlar asla bozmak ve yıkmak anlamında yorumlar değildir. Ancak, “Âyetin bundan başka manası yok-tur.” deselerdi o zaman bunlar yıkıcı sözler olurdu. Hâlbuki onlar asla böyle bir şey söylemediler. Tam aksine onlar konumu itibariyle zâhirden murâd neyse onu zâhi-rine göre ikrâr ve kabul ediyorlar. Bir de Allah Teala'nın kendilerine kavratmış olduğu manayı anlamış oluyorlar.”⁶⁸

Benim görüşüme göre, çok uzak olmayıp yakın; zorlama olmayıp makbul bir mana olduğu müddetçe bu işârî manaları kabul etmek şeriat dâiresi ve ahkâmı içindedir. Zâhir manada ondan (işârî manadan) müstağni kılacak daha parlak bir beyân ve daha açık bir burhân yoktur.

Ondan bazısı var ki derin bir işâret ve etkili bir hikmetle nass üzerine bir yo-rum (not) kabilindedir. et-Tüsterî'nin (v. 283/896) şu âyete bir yorum olarak söylediği şu söz buna bir misâldir: “(Tur'a giden) Musa'nın ardından kavmi, zinet eşyalarından, böğürmesi olan bir buzağı heykelini (yapıp tanrı) edindiler...”⁶⁹ Bu-radaki buzağıyı yorumlarken Tüsterî şu açıklamayı getirmiştir: “Her insanın buza-

⁶⁷ İmâm Ebû Bekir İbnu'l-'Arabî, *el-Avâsım mine'l-Kavâsım*, thk. Ammâr et-Tâlibî, s. 261-280. Şirketü'l-Vataniyye, Cezâir.

⁶⁸ Suyûtî, *el-İtkân*, IV, 197-198. Ayrıca bk. Zerkanî, *Menâhil*, II, 79.

⁶⁹ A'raf 7/148.

ğısı; kendisine yönelip o kişiyi Allah'tan alıkoyan, uzaklaştıran ehl-ü iyâli, çoluk çocuk gibi yakınlarıdır.”⁷⁰

Fakat bazı müfessirlerin bütün Kur'ân âyetleri hakkındaki zorlama yorumları bâtinî işâretlerdir. Nitekim bunu Âlûsî'nin, “*Ruhu'l-Meâni*” adlı tefsîrinde ve diğerlerinde çokça görürüz. Ben bunları faydalı ve makbul görmüyorum.

12. Aklî (Mantıkî ve Felsefî) Ekollerin Te'vîldeki Aşırı Tutumları

Mistik Ekol (Medrese-i Rûhiyye veya Medrese-i Sofiyye) dediğimiz Tasavvuf Ekolü ya da onun aşırı yorumcuları Kur'ân'ın te'vîlinde hataya düştüğü gibi Aklî Medrese (veya Ekoller) de yanlış te'vîle düşmüşlerdir. İslâm düşünce tarihinde aklî ekolleri inceleyenler onun taraftarlarının nasslarla ilgili cüretkâr ya da -en azından- nassları zorlayıcı te'vîllerinde oldukça uzak ve alakasız yorumlar yaptıklarını görürler. Bu hayalî ve indî yorumlar onları dönülmez vadilere hatta yolların kaybolduğu, rehberlerin bulunmadığı tehlikeli çöllere sürüklemiştir.

13. Felsefe Ekolü

Aklî ekollerin en bârizi felsefî ekollerdir. Özellikle de Meşşâîler⁷¹ onların ileri gelenleridir. Bunların en büyük himmet ve gayretleri; hayran kaldıkları felsefe ile tevarüs yoluyla elde ettikleri ve boyun eğdikleri dinin arasını birleştirmek, bu ikisi arasında uyum sağlamaktır. Fakat onlar felsefeyi asl, dini tâlî bir şey yaptılar. Aristot'un (M.Ö. 384-322) söz ve görüşünü itimat edilecek, başvurulacak bir hakem kabul edip Allah ve Rasûlünün sözünü ona tabi kıldılar. Eğer âyet ve sünnet felsefeye uyum sağlarsa ne ala! Yok eğer uyum sağlamazlarsa uzak veya yakın (alâkalı-alâkasız) mutlaka te'vîl edilmeleri gerekir.

Bu te'vîlde o kadar aşırı gittiler ki bunu ilâhiyyât, nübüvvât ve sem'iyât⁷² da dahil olmak üzere akâidin her alanına soktular.

Onlara göre Allah; müslümanlar nezdinde bilinen, Kur'ân'da esmâsî ve sıfatıyla zikredilen yegâne ilâh değildir. O, her şeyin yaratıcısı değildir. Her şeyi bilen, her şeye gücü yeten bir kadîr-i mutlak da değildir.

Peygamber; bütün müslümanlara göre sâbit ve malûm olduğu şekilde, Allah'ın -vahy yoluyla veya bir perdenin ardından ya da bir elçi (melek) gönderip de izni ile dilediğini bildirerek⁷³- kendisiyle konuştuğu bir kişi değildir.

⁷⁰ et-Tihâmî Nekra, *el-İtticâhâtü's-Sünniyye ve'l-Mu'tezile fî Te'vîli'l-Kur'ân*.

⁷¹ Meşşâî Felsefesi: Grek Flozofu Aristot'un (MÖ. 384-322) düşüncelerinin İslam dünyasındaki tesir ve yorumudur. Aristoteles, öğrencileriyle beraber gezerek ders yaptığı için bu ismi almışlardır. Meşşâ: Çokça Yürüyen demektir. Din ile Felsefeyi uzlaştırmaya çalışan, Din'i felsefeye göre yorumlayan bir ekoldür. Bu felsefî akım, el-Kindî (v. 873?) tarafından başlatılmış, Ahmed el-Serahsî (v. 899) ile devam ettirilmiş, Fârâbî (870-950) ile zirveye ulaşmıştır. Savunucuları ve temsilcileri arasında İbn Miskeveyh (v. 1030), İbn Sinâ (980-1037), İbn Bacce (v. 1138) ve İbn Rüşd (1126-1198) gibi İslâm filozofları vardır. Geniş bilgi için bk. Necip Taylan, *Anahatlarıyla İslâm Felsefesi*, Ensâr Neşriyyât, İstanbul 1991, s. 155-158 (Mütercim).

⁷² İlâhiyyât: Allah ve sıfatlarıyla ilgili konular. Nübüvvât: Peygamberlik ve vahiy konuları. Sem'iyât: Cennet cehennem, melek gibi ancak işitmek yoluyla bilinebilecek gaybî konular.

⁷³ Hâlbuki Şûrâ 42/51. âyette Allah (c.c) vahyi ve nübüvveti, tam da felsefecilerin zıddına anlatmaktadır

→

Meâd; müslümanların inandığı gibi; cesetlerin dirilip, kabirlerden çıkarak, o büyük günde, insanların Rabbü'l-âlemin için kıyama duracağı, terazilerin kurulacağı, divanların neşredileceği, insanların yaptıklarından hesaba çekilip bir gurubun (iyi toplumun) cennet ve içindeki nimetlerle ruh ve beden olarak mükâfât göreceği, diğer bir gurubun (günahkârların) da yine maddî ve manevî olarak cehennem ve içindeki azap ile cezalanacağı şekilde inanılan bir diriliş değildir.

Filozoflara göre Allah âlemi yaratmamıştır. O, everende cereyân eden cüz'iyât ve tafsilâtı da bilmez. O, yere girip yerden çıkanı, gökten inip oraya yükseleni de bilmez.⁷⁴

Peygamber, kendisine inen melek vasıtasıyla Allah'tan vahiy alan bir beşer değildir.

Ba's (diriliş), maddî ve cismânî değildir. Orada bizim Kur'an ve hadîsten anladığımız manada cennet ve cehennem diye bir şey de yoktur.

Bütün bunlar bu grubun, kendileri için oluşturdukları İslâm dışı bir inançtır. Daha sonra bu apaçık sapıklıklarını temize çıkarmak için İslâm'ı bu konulara taşımak, Kur'an'ı bu mecraya sürüklemek istemişlerdir.

Hiç şüphesiz Kur'an, başından sonuna kadar akâid konularında, onların söylediklerini geçersiz kılar ve açıkça onların söylediklerinin zıddını beyan eder. Onlar da bunu bildiklerinden şöyle demektedirler: "Muhakkak ki şeriat anlayabilecekleri bir tarzda genel halk kitlesine hitâb etmek için gelmiştir. Teşbîh ve temsîl yoluyla, anlayamadıklarını onların anlayışına yaklaştırmaktadır. Eğer başka türlü mümkün olsaydı şeriat elbette bundan müstağni kalmazdı."⁷⁵

(Filozofların söylediği) bu sözün manası şudur: Peygamberler insanlara yalan söylemektedirler. Onlara gerçek dışı şeyleri konuşmaktadırlar. Fakat bunları insanların maslahâtları için yapmaktadırlar. Çünkü insanlar -tabiatlarının kaba ve katı olması, onların vehimlerinin sırf maddî şeylere bağlı olması nedeniyle- yalın hakîkati anlayamazlar. -Filozoflara göre- hedefe ulaşmak için her yol mübâhtır.

İmâm Ebû Hâmid el-Gazzâlî, bunların felsefelerini iyice öğrenip hazmettikten sonra filozoflara reddiye yazmıştır. Bu konuda *Mekâsıdu'l-Felâsife* adlı kitabını te'lîf etmiştir.⁷⁶ Bu kitapta, neredeyse filozofların kendilerinin bile başaramayacağı şekilde, felsefecilerin görüşlerini özetlemiştir. Sonra da *Tehâfütü'l-Felâsife* adlı meşhûr kitabında onların görüşlerini çürütmek ve geçersiz kılmak için hücumla geçmiştir. Onları 17 meselede hatalı bulmuş, meşhûr üç meselede de onları tekfir edip küfürlerine hükmetmiştir. (Üç mesele şudur:)

a. Evrenin başlangıcının olmaması (âlemin kıdemi); onlar âlemi Allah'ın yoktan var etmediğini söylemişlerdir.

→

(Mütercim).

⁷⁴ Sebe 34/2; Hadîd 57/4. âyetlerde de Allah (c.c) kendi zatını, felsefecilerin dediğinden farklı nitelemektedir (Mütercim).

⁷⁵ İbn Sinâ, *er-Risâletü'l-Udhûviyye fî'l-Me'âd*, thk. Süleyman Dünya.

⁷⁶ Aslında bu eseri Gazzâlî yazmamış; başkasınca yazılan bu eser Gazzâlî'ye atfedilmiştir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Ebû Hâmid el-Gazzâlî, *Felsefenin Temel İlkeleri (Mekâsıdu'l-Felâsife)*, çev. Cemalettin Erdemci, Vadi Yayınları, Ankara, 2001, s. 93-95 (Mütercim).

b. Yine Allah'ın cüz'iyâtı ve bu evrende meydana gelen hâdiseleri bilmediğini söylemişlerdir.

c. Ayrıca ba'sın ruhânî olacağını, cismânî olmayacağını söylemişlerdir. Cisimler yok olduktan sonra bir daha canlanıp, nimet veya azap görmek için ikinci kez diriltmezler.⁷⁷

İbn Rüşd (v. 590/1194) *Tehâfütü't-Tehâfüt* adlı kitabında, filozofları savunup el-Gazzâlî'ye reddiye yazmaya çalışmıştır.⁷⁸ Fakat filozofların bu akîdelerini İslâmî kaynakların dışından beslemiş olmaları acı bir gerçektir. Bundan dolayı, ser'î ve akîl ilimlerdeki maharetine rağmen, İbn Rüşd'ün bir çok savunması benimsememiş ve kabul görmemiştir.

14. Kelâmî Ekollerin Te'vîlleri

Filozofların düşmüş olduğu hatalara farklı ölçülerde de olsa Kelâm ekolleri de düşmüştür.

Bunlardan bir kısmı, "Mürcie"⁷⁹ diye bilinen grubun te'vîlleridir. Bu isim "ir-câ" kavramından türetilmiş olup bu da "te'hîr (geciktirme, geri koyma)" anlamına gelir. Çünkü bunlar amel ve ibâdeti itikâd ve imândan geri bırakıyorlar, sadece inancı insanın kurtuluşu için yeterli görüyorlardı.

Mürcie şunu demiştir: "Kelime-i şehâdeti ikrâr eden kimse bütün günahları işlese de yine kurtulur. Bu kişi asla cehenneme girmez." Çünkü onların temel felsefesi şudur: Küfürle birlikte itâat ve ibâdet fayda vermediği gibi imânla birlikte masiyet ve günah da zarar vermez. Bunlar bu konuda günahkârları cehennemle tehdid eden şu âyetlere muhâlif davranmışlardır:

"...Kim düşmanlık ve haksızlık ile bunu (haram yemeyi ve adam öldürmeyi) yaparsa onu ateşe sokacağız. Bu iş Allah'a göre çok kolaydır."⁸⁰

"Yetimlerin mallarını haksızca yiyenler sadece karınlarına ateş doldurmaktadırlar ve onlar çılgın alevli cehenneme gireceklerdir."⁸¹

"Allah alışverişi helal, faizi haram kılmıştır. Artık kime Rabbinden bir öğüt gelir de o da faizden vazgeçerse, geçmişte olan kendisininidir ve onun işi Allah'a kalmıştır (Allah dilerse onu affeder). Kim tekrar faize dönerse, işte onlar cehennemliktir ve orada ebedî kalacaklardır."⁸²

⁷⁷ el-Gazzâlî, *Tehâfutu'l-Felâsife*, Yine bk. *el-Münkizu mine'd-Dalâl*, thk. Abdülhâlim Mahmud, Dâru'l-Kütübü'l-Hadîse, s. 142-150. Ayrıca bk. Abede eş-Şimâlî, *Dirâsâtun fî'l-Felsefeti'l-'Arabîyyeti'l-İslâmîyye*, Dâru Sadr, Beyrut, s. 526-532. (el-Gazzâlî ve Medrese Metodu başlığı altında); Hamûde Ğarâbe, *Din ve Felsefe Arasında İbn Sinâ* adlı kitap.

⁷⁸ Örnek olarak bk. Mezkûr *el-Münkizu mine'd-Dalâl*'in hâşiyesi, s. 144-150.

⁷⁹ Hz. Osman'ın katlinden sonra ortaya çıkmış İslâmî bir fırkadır. Bunlar Müslümanlar hakkında yargıda bulunmayıp işi Allah'a ve kıyâmet gününe havâle etmekte idiler (ircâ). Bunların temel felsefesi: "İmân varsa günah zarar vermez, küfür varsa itâat fayda vermez."

⁸⁰ Nisâ 4/29-30.

⁸¹ Nisâ 4/10.

⁸² Bakara 2/275.

“Kim kasden bir Mü’mini öldürürse onun cezası ateştir. Orada ebedî kalacaktır. Allah ona gazap etmiş, onu lanetlemiş ve ona büyük bir azap hazırlamıştır.”⁸³

Bunlar, günahkârları tehdid etmek üzere varid olan sahîh hadislere de aykırı davranmışlardır. Böyle hadîsler epeyce vardır.

Yine bunlar kalbinde zerre kadar imân bulunan kişinin cehennemden çıkacağına dair vârid olmuş nice sahîh hadislere de muhâlefet etmişlerdir.

Allâme Ebu'l-Vefâ İbn Akîl⁸⁴ şöyle demiştir:

“İrcâ’yı uyduran ve savunan kişi (mürcie) zındıklara (dinsizlere) ne kadar da benzemektedir! Gerçek şu ki dünyanın ıslahı, tehditlerin kabulü ve cezaya inanmakla mümkün olur. İnsanların nefretini kazanacağından ve akla aykırı olacağından dolayı Mürcie, Yaratıcıyı (Allah’ı) inkâr edememektedir. Böylece Allah korkusu ve gözetimi demek olan cezalandırılmayı kabul etmenin faydasını ortadan kaldırdılar. İslâm’ın otoritesini yıktılar. Bunlar İslâm’a karşı en şerli guruptur.”⁸⁵

Bunlardan maksad: İslâm’ın tek bir amelini işlemese bile o insanı mü’min sayan, fanatik Mürcielere. Bazı İslâm büyüklerinin söylediği ve savunduğu bir başka “ircâ” türü daha vardır. Fakat buradaki maksadımız o değildir.

15. Cebriyye’nin Te’vîlleri

İnsanı; güdülen, hiçbir tercih hakkı olmayan bir mahlûk kabul eden Cebriyye’nin te’vîlleri de Mürcie’nin te’vîlleri gibidir. Bu mezhebe göre insanın ne irâdesi ne de tercih hakkı vardır. O, rüzgarın önündeki bir tüy gibidir ki kader onu istediği tarafa götürür. Bunlardan bazıları çok açık bir şekilde bu cebrî görüşü savunmuş, kimisi de maskeli olarak bunu savunmuşsa da maskesi bir fayda vermemiştir.

Bunlar Allah’ın kitabından aşağıda örnekleri sunulan müteşâbih âyetlere dayanmışlardır. Mesela:

“İşte Rabbiniz Allah O’dur. O’ndan başka tanrı yoktur. O, her şeyin yaratıcısıdır. Öyle ise O’na kulluk edin, O her şeye vekildir (güvenilip dayanılacak tek varlık O’dur).”⁸⁶

“(İbrahim:) Yonttuğunuz şeylere mi ibâdet edersiniz! Oysa ki sizi ve yapmakta olduğunuzu Allah yarattı, dedi.”⁸⁷

“O halde, yaratan (Allah), yaratmayan (putlar) gibi olur mu? Hâla düşünmüyor musunuz?”⁸⁸

“Sizler ancak Rabbinizin dilemesi (izin vermesi) sayesinde (bir şeyi) dileyebilirsiniz. Şüphesiz Allah her şeyi bilendir, hikmet sahibidir.”⁸⁹

⁸³ Nisâ 4/93.

⁸⁴ Ali b. ‘Akîl b. Muhammed İbn ‘Akîl Ebu'l-Vefâ (431-513/1040-1119).

⁸⁵ Bunu, İbnu'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs* adlı kitabında nakletmiştir.

⁸⁶ En’am 6/102.

⁸⁷ Saffât 37/96.

⁸⁸ Nahl 16/17.

“İşte Allah böylece, dileyeni/dilediğini sapıklıkta bırakır, dileyeni/dilediğini doğru yola eriştirir.”⁹⁰

Amellerini insana nisbet eden, ona sorumluluğunu yükleyen, dünya ve âhirette insana mükâfât ve cezâ (sevâp ve azâp) va'd eden, böylece insanı imân ve amele teşvîk eden çok açık âyetleri ise te'vîl ettiler. Örneğin şu âyetleri oku:

“Erkek veya kadın, Mü'min olarak kim iyi amel işlerse, onu mutlaka güzel bir hayat ile yaşatırız. Ve mükâfatlarını, elbette yapmakta olduklarının en güzeli ile veririz.”⁹¹

“O (peygamberlerin gönderildiği) ülkelerin halkı inansalar ve (günahtan) sakınsalardı, elbette onların üstüne gökten ve yerden nice bereket kapıları açardık, fakat yalanladılar, biz de ettikleri yüzünden onları yakalayiverdik.”⁹²

“Bu, dünyada iken kendi ellerinizle yapmış olduğunuz karşılığıdır. Yoksa Allah kullarına zulmetmez.”⁹³

“İşte yaptıklarınıza karşılık size miras verilen cennet budur.”⁹⁴

“Yaptıklarına karşılık olarak, onlar için ne mutluluklar saklandığını hiç kimse bilemez.”⁹⁵

“O halde siz de yaptıklarınıza karşılık azabı tadın!”⁹⁶

Kur'ân'ın tamamı, farklı üslûplarla, imâna ve amel-i sâlihe teşvîk etmektedir. Tamamı, insanın imân ve amelden sorumlu olduğunu, iki yoldan (imân-küfür, hidâyet-sapıklık) birini seçmek zorunda olduğunu haber verir. Meselâ şu âyetleri oku:

“Böyleyken onlar acaba neden imân etmezler? Onlar kendilerine Kur'an okununca secde de etmezler.”⁹⁷

“Allah'a ve âhîret gününe imân edip de Allah'n kendilerine verdiğinden (O'nun yolunda) harcasalardı ne olurdu sanki! Allah onların durumunu hakkıyla bilmektedir.”⁹⁸

“Asra yemin ederim ki insan gerçekten ziyan içindedir. Bundan ancak imân edip iyi ameller işleyenler, birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve sabrı tavsiye edenler müstesnadır.”⁹⁹

“Nefse ve ona bir takım kabiliyetler verip de iyilik ve kötülüklerini ilham edene yemin ederim ki, nefsinin kötülüklerden arındırarak kurtuluşa ermiş, onu kötülüklere gömen de ziyan etmiştir.”¹⁰⁰

→

⁸⁹ İnsân 76/30.

⁹⁰ Müddessir 74/31.

⁹¹ Nahl 16/97.

⁹² A'râf 7/96.

⁹³ Âl-i İmrân 3/182.

⁹⁴ Zuhrûf 43/72.

⁹⁵ Secde 32/17.

⁹⁶ A'râf 7/39.

⁹⁷ İnşikâk 84/20-21. (Secde âyetidir. Okuyan kişi “tilâvet secdesi” yapmalıdır.)

⁹⁸ Nisâ 4/39.

⁹⁹ 'Asr 103/1-3.

Mekkîsi ve Medenîsiyle Kur'ân'ın tamamı, Cebr mezhebini yıkacak, onu kökünden söküp atacak âyetlerle doludur.

Gerçek şu ki, bu mezheb Kur'ân'ın muhkem nasslarıyla çelişmektedir. Teklîf ve sorumluluk üzerine kurulmuş olan dinin esâsı ve özüyle de bağdaşmamaktadır. Allah, kitaplarını bu temel prensip (teklîf ve sorumluluk) ile indirmiş, peygamberlerini bunun için göndermiş, cennet ve cehennem de bunun için var edilmiş ve zikrolunmuşlardır.

Müslüman ilim adamları bunlara gereken cevabı vermiştir. Ancak bunların fikirleri yine de ümmetin büyük çoğunluğu arasında yayılmıştır. Bu fikirler, ümmeti amelden (çalışmak ve ibadetten) geri koymuş ve ümmetin, yeryüzünü imar edecek, hakkı ikâme edip batıla çarpıyacak duygusunun ateşini söndürmüş ve şu etkin temel fikir geçerli bir darb-ı mesel olmuştur: "Halkı Hâlık'a bırak! O, kullarını istediği gibi idare eder, yönlendirir."

16. Mu'tezile Ekolu ve Te'vîl¹⁰¹

Mu'tezile Kur'ân'ı okumuş, onlardan Kur'ân'ı tefsîr eden (bazı müfessirler) onu Mu'tezile aklıyla ve Mu'tezile ruhuyla tefsîr etmiştir. Çünkü onlar fırkalarının şu temel fikirlerine inanırlar:

I. İnsan kendi fiillerini kendisi yaratır. Allah kulun günah işlemesini murâd etmez.

II. Allah'ın hayat, ilim, semî', besar, irâde, kudret, kelâm, tekvin gibi subûtî sıfatları yoktur.

III. Kur'ân mahlûktur.

IV. Allah âhirette görülmeyecektir.

V. Büyük günah işleyen kişi iki menzile arasında bir yerededir (el-menziletu beyne'l-menzilteyn). Zira o ne mü'mindir ne kâfirdir; fakat cehennemde ebedî kalacaktır.

VI. Peygamberler, melekler ve mü'minler âhirette günahkârlara şefâat edemezler vs.

Meselâ bir kimse Zemahşerî'nin "*el-Keşşâf*" adlı tefsîrini okusa, -bütün ulemânın, ilmîni ve faziletini itiraf edip takdîr etmelerine rağmen- onun gibi allâme birine yakışmayan zorlama te'vîllerde bulunduğunu görecektir. Bunu da sırf âyetleri kendi mezhebine göre yorumlamak için yapmaktadır. Örneğin şu âyetlerin yorumunda bunu açıkça görürsün:

"Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını, (günahları) dilediği kimse için bağışlar..."¹⁰²

→

¹⁰⁰ Şems 91/7-10.

¹⁰¹ Kaderi inkâr eden, kelâmî konuları tartışırken mantık ve kıyâsa dayanan, İslâmî felsefe fırkalarından biridir. Hicrî birinci asrın sonlarında ortaya çıkmıştır. İsmîni, mezhebin doğal lideri olan Vâsıl b. Atâ'nın, Hasan Basrî'nin halkasından ayrılmasından (i'tizâl) almıştır.

Allah burada şirk ile onun dışındaki günahları birbirinden ayırmıştır. Fakat o -Zemahşerî- her ikisini de bir tutmuştur. Çünkü her ikisi de ancak tövbe ile affedilmektedir (!).

Yine şu âyetlerle ilgili tutumu da aynıdır: “İzni olmadan O’nun katında kim şefaath edebilir?”¹⁰³ ve “(Melekler ve peygamberler) Allah rızasına ulaşmış olanlardan başkasına şefaath etmezler. Onlar, Allah korkusundan titrerler!”¹⁰⁴ Şartıyla beraber şefâatin varlığını gösteren daha başka âyetler de vardır.¹⁰⁵ Şefâatin şartı ise; Allah Teâlâ’nın tevâhid ehli (müslümanlar) için izin vermesidir. Fakat Zemahşerî-bütün Mu’tezilîler gibi- adâleti rahmete gâlib kılıyor, va’di va’din (tehdidi müjdenin) önüne geçiriyor, akli naklin üstüne çıkarıyor. Eğer onlar insafılı davranışları ve tam anlamıyla düşünebilselerdi nefsanî arzularından soyutlanmış saf aklın, şefâatin varlığını kabul edebileceğini anlayacaklardı. Çünkü şefaathin varlığı Allah’ın kemâl sıfatına, fazl-u ihsânının kuşatıcılığına, rahmetinin genişliğine ve ihsânının bütünlüğüne daha uygundur.

Şu âyetlerle ilgili tutumu da aynıdır. “Yüzler vardır ki, o gün ışıl ışıl parıldayacaktır. Rablerine bakacaklardır (O’nu göreceklerdir).”¹⁰⁶

Bu âyetler -özellikle de bir takım sahîh hadisler de bu konuya ilave edilmekendeki (rü’yet) konusunda gâyet açıktır.

Şu âyetle ilgili tavrı da diğerlerinden farklı değildir: “Allah bir kimseyi şaşkınlığa (fitneye) düşürmek isterse, sen Allah’a karşı, onun lehine hiçbir şey yapamazsın. Onlar, Allah’ın kalplerini temizlemek istemediği kimselerdir.”¹⁰⁷ ve “Allah kimi doğru yola iletmek isterse onun kalbini İslâm’a açar; kimi de saptırmak isterse göğe çıkıyormuş gibi kalbini iyice daraltır...”¹⁰⁸

Bu ve diğer âyetlerin ve manalarının yorumunda, günahların Allah Teâlâ’nın irâdesinin dışında gerçekleşeceği konusunda mezhebine uyum sağlaması için, Allah’ın rahmeti ona temessül etmiştir.¹⁰⁹ Hatta Allâme İbnü’l-Müneyyir “*el-İntisâf*” adlı eserinde demiştir ki: “Hak/gerçek çok açık ve parlak olduğu halde ortada durur; bu Fâdil Üstâd çoğu kez bocalar durur.”

“Allah’ın dilemesi olmaksızın asla imân edemezler, ancak Allah’ın dilemesi ile imân edebilirler...”¹¹⁰ âyetinin yorumu hakkında, Zemahşerî’nin “Yani zorlama ve mecbûr kılma şeklinde bir dileme olmadan...” sözünü değerlendirerek İbnü’l-Müneyyir şunu söylemiştir: “Bilakis buradaki maksad: Allah’ın onların imânı seçmelerini dilemesi olmadan... demektir. Eğer Allah onların imânı seçmelerini dile-

→

¹⁰² Nisâ 4/48, 116.

¹⁰³ Bakara 2/255.

¹⁰⁴ Enbiyâ 21/28.

¹⁰⁵ Muhammed 47/19; Müddessir 74/48; Bakara 2/48; Ğâfir 40/18. vb. âyetler. “Şefâath” ve türevleri Kur’ân’da 30’a yakın yerde geçmektedir.

¹⁰⁶ Kıyâme 75/22-23.

¹⁰⁷ Mâide 5/41.

¹⁰⁸ En’am 6/125.

¹⁰⁹ Bu âyetlere göre günahlar da Allah’ın irâdesine göre gerçekleşir. Ancak Mu’tezilî Zemahşerî’ye göre insan kendi fiilinin yaratıcısıdır. Zira merhameti bol olan Allah kimseyi günaha zorlamaz.

¹¹⁰ En’am 6/111.

seydi kesinlikle imânı tercih ederler ve Allah'ın dilediği şekilde kesin bir tarzda imân ederlerdi. Zemaşerî itikâdında fâsîd bir kâide üzerine teorisini kurdu. O da şudur: Allah Teâla onların imânî seçmelerini istemişse de onlar imân etmemiştir. Bilakis o ve taraftarları şunu söylemektedir: Allah'ın dilediği bir çok şey vukû' bulmamıştır. Bu tür âyetler onların görüşlerine şiddetle red cevâbı verince "menfi dileme"yi "zorakî ve mecbûr dileme"ye hamlederek hile yoluna başvurdular. Şâyet Kur'ân, görüş ve mezheblere tâbi olsaydı onlar için bu konu tamamlanırdı. Ancak Kur'ân'ın kendisi imâm ve kendisine uyulandır. Herkes ona uymak zorunda olunca ona karşı gelinen ve ondan uzaklaşılacak durumlarda varılacak yer ateştir. *Haktan sonra sapıklıktan başka ne vardır!* (Yûnus 10/32)"¹¹¹

17. Eş'arî Ekolu ve Te'vîl¹¹²

Geçmiş asırlar boyunca "Ehl-i Sünnet" diye ifade edilen Eş'arîler ve Mâturidîler¹¹³ başkalarının kendilerine yakıştırmadığı te'vîlden kurtulamadılar. Bu alana pek fazla giren en bâriz Eş'arî İmâm Ebû Hâmid el-Gazzâlî'dir. O, bu sahada *Faysalü't-Tefrika Beyne'l-İslâmi ve'z-Zendeka* adlı kitabında geniş bir şekilde görüşünü belirtmiştir. Her ne kadar aşırı gitseler ve zorlama yorumlarda bulunsalar da nasları te'vîl edenlerin büyük bir kısmına yetecek kadar te'vîl için geniş ve kapsamlı bir kanun koymuştur.

Vasat sınırını aşan bu geniş çerçeveyi benimseme husûsunda İmam Ebû Hâmid'in mazereti/özü; imân ile küfrün ya da İslâm ile zındıklığın arasını ayıran sınırdan bahsetmiş olmasıdır. Çünkü o, müslümanı imân dâiresinden çıkarıp küfür dâiresine sokan bir konuda araştırma yapmaktadır. Bir müslümanın küfrüne veya dinden çıkışına hükmetmek tehlikeli bir iştir. Bu olay üzerine pek çok hüküm bina edilir. Bunlardan sana sadece şu(nu söylemek bile) yeter: Bütün fukahâyâ göre (tekfir edilen) bu kişinin kanı ve malı helâl olur. O kişi ile çoluk çocuğunun arasını ayırmak (bunları boşamak) gerekir. Özetle, (bir kişinin İslâm'dan çıktığına karar vermek) o kişinin, manevî ve maddî olarak, müslüman toplumdaki yok edilmesine (soyutlanmasına) karar vermek demektir.

Çok zayıf bir ihtimâl de olsa, tekfir hükmünü vermenin bir alternatifi varsa, bu alternatifi uygulamaktan kaçınmamak (ihtiyâtlı olmak) gerekir. Aksi halde, müslümanın kanı döküleceğinden; hâlbuki kişiyi, İslâm esasına göre bırakmak, öyle devam etmesini sağlamak için, insan hakkında hüsn-ü zanda bulunup durumunu iyiye yorumlamak maksadıyla, ihtiyâtlı bu tavrı (toleranslı davranıp tekfirin aksine hüküm vermeyi) desteklemiştir.

¹¹¹ İbnu'l-Müneyyir, *el-İntisâf mine'l-Keşşâf*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut ts., s. 46-47. (Keşşâf'la beraber matbû.

¹¹² Kurucusu: Ebu'l-Hasen el-Eş'arî'dir (260-330/783-941). Basra'da doğmuş, Bağdat'a göç etmiş, Mu'tezilî el-Cübbâî'nin talebesi iken onunla tartışıp ondan ayrılmıştır (Mütercim).

¹¹³ Kurucusu: Ebû Mansûr Muhammed'dir. (v. 333/944). Semerkand köylerinden Mâturidî'de doğmuştur. Amelde Hanefî mezhebini taklid edenler, akâid konularında genelde onun metodunu benimsemişlerdir. (Mütercim).

Gazzâlî'nin varlık kısımlarından¹¹⁴ -nassın taşıdığı ve te'vile giren; hissî (maddî), hayalî (zannî), şibhî (misalî, temsilî) ve aklî (mantıkî) gibi-, zikrettiklerinin tamamı sahîh ve O'nun nazarında tercihe şayan te'viller değildir. Bilakis O, bunu, -o te'vili bid'at ve sapıklık olarak görse bile- söyleyen kişinin imân esâsî üzere kalacağı, dinden çıkaracak küfre götürmeyen bir te'vîl sayar. Mu'tezile, Hâriciler, Şî'a ve diğerleri hakkındaki görüşü de aynen böyledir.¹¹⁵

Bu inceliğe dikkat çekmek gerekir. Gazzâlî ve onun te'vîl hakkındaki görüşü ile onun bahsettiği varlık mertebeleri hakkında yazı yazan bazı kişiler sanıyorlar ki o, bütün bu te'villeri, manadan uzak, ilgisiz, alâkasız olsa bile, doğrulamakta, sahîh kabul etmektedir. Hâlbuki durum hiç de öyle değildir. O bunları şöyle görüyor: Bu te'viller, sahibini küfür ve irtidât ile yargılanmaktan kurtarır (yoksa o bunların sahîh olduğunu belirtmez).

18. Asrımızdaki Bazı İnkârcı ve İtikâdı Bozuk Grupların Te'villeri

Asrımızda -aralarında bazı farklılıklar olsa da- bazı inkârcı ve itikâdı bozuk gurupları görmekteyiz. Bunlar, muhkem ve kesin var olan nassları açıkça reddetmek yerine, te'vîl konusunda aşırılık barınağına sığınmakta, onunla korunmakta, ona dayanıp ona güvenmektedir. Aksi takdîrde (eğer direkt reddetseler) ümmet bunları reddeder; bunları canlı vücudundan koparır ve kesin bir şekilde hayatları sona erer.

19. Kâdiyânîlerin Te'villeri¹¹⁶

Kâdiyânî grubunda şunu görmekteyiz: Bunlar İslâm dininin zarûrî öğretilerini meselâ Peygamberimiz'in (s.a.v) son peygamber oluşunu inkâr etmektedirler. Hâlbuki Kur'ân'ı bunu açıkça belirtmiş, sünnet kesin bir şekilde bundan bahsetmiş ve ümmetin bütün gurupları bu konuda icmâ' etmişlerdir. Onlar, Allah'ın مَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا ... “Muhammed, sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir. Fakat o, Allah'ın Resûlü ve peygamberlerin sonuncusudur...”¹¹⁷ âyetindeki “حَاتِمَ النَّبِيِّينَ” ifadesini, tıpkı yüzüğün (hâtem), parmağın süsü olması gibi, “Peygamberlerin süsü” olarak yorumlamışlardır.

Eğer onlar hakîkati araştıran, gerçeği öğrenen kişiler olsalardı, “tâ” harfinin kesra okunuşuyla sâbit olan “حَاتِمَ النَّبِيِّينَ” şeklindeki diğer bir kırâate başvururlar-

¹¹⁴ “Varlık Kısımları” ya da “Varlık Mertebeleri” dediğimiz kavramlardan yukarıda ismi geçenleri burada kısaca açıklamamız gerekir. Aksi halde yalın bir tercümeyle bu kelimeler anlaşılmaz.

Hissî: Duyularla idrâk edilebilen nesne, maddî.

Hayâlî: Zihinde olup da gerçekte varlığı olmayan şey. Anka kuşu gibi. İsmi var medlûlü yok.

Aklî: Akla ve mantığa dayanan şey. Aklî bilgi vb. (Mütercim).

¹¹⁵ Gazzâlî bunların sapık olduğunu fakat küfür ile ithâm edilemeyeceklerini belirtmiştir. Yoksa yaptıkları batıl te'villeri onayladığı anlamına gelmez (Mütercim).

¹¹⁶ Sapık bir dînî fırkadır. Mirza Gulâm Ahmed Kâdiyânî el-Hindî'ye (v. 1908) nisbet edilir.

¹¹⁷ Ahzâb 33/40. Mevdûdî'nin Ahzâb sûresinin sonunda bu âyetle ilgili nefis bir yorumu vardır. (Mütercim).

dı.¹¹⁸ Yine konuyla ilgili “*Benden sonra peygamber yoktur.*”¹¹⁹ hadîsi gibi sahîh olan bol miktarda hadîslere müracaat etmeleri gerekirdi.

Yine, bunların mezhebine göre, emperyalist inkarcılardan -kendi asırlarında Hindistan’da hakim olan İngilizler vb.- olan *yöneticilere/ûlû’l-emre* itâat farzdır. Bu itâati şart kılan mezhepleriyle çelişen âyetleri de te’vîl ettiler. Mesela, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا... “Ey imân edenler! Allah’a itâat edin. Peygamber’e ve sizden olan *ûlû’l-emre* (idarecilere) de itâat edin...”¹²⁰ âyeti burada gâyet açıktır. *ûlû’l-emre* itâatin vâcib olması Allah’a ve Peygamber’e itâatten sonra emredilmiştir. “Ey imân edenler!” hitabıyla da *ûlû’l-emrin* muhâtab mü’minlerden olması şart koşulmuştur. Hâlbuki kâfirler –sömürgeci İngilizler- onlardan değildir. Özellikle de bu inkârcı sömürgeciler, savaş için gelmiş düşmanlardır. Fakat bunlar -Kâdiyânîler- “مِنْ” kelimesinin delâletiyle, “sizden bazıları” manasını ifâde eden “مِنْكُمْ” kelimesini, “sizde=içinizde olan idâreciler (فِيكُمْ)” manasına çevirmek için te’vîl ediyorlar. Bu, açıkça Allah Teâlâ’nın kelimelerini tebdîl edip değiştirmektir.

Aynı şekilde bunlar, Kur’ân’da belirtilen, peygamberlerin olağanüstü mu’cizelerini de te’vîl etmişlerdir. Allah, peygamberlerini desteklemek için bazı mu’cizeler vermiştir. Meselâ Hz. Mûsâ’nın asâsı bunlardan biridir. Bu asâ koşan bir yılanı dönüştür.¹²¹ Onunla denize vurunca deniz yarılr, her dalgası büyük bir dağ gibi olur.¹²² Taşa vurunca taştan on iki pınar fışkırmıştır.¹²³ Ve sayıları dokuza varan diğer mu’cizeler..¹²⁴

Yine Hz. İsâ’nın -Allah’ın izni ile- ölüleri diriltmesi, anadan doğma körleri ve alacalı hastaları iyileştirmesi, çamur şeklindeki kuş heykellerine üfleyp onların da gerçek kuş olup uçvermesi¹²⁵ ve diğer peygamberlere verilen bir takım mu’cizeler hep Kur’ân’da zikredilmişlerdir. (Kâdiyânîler ise bunları hep te’vîl etmişlerdir.)

Yine bunlar, sömürgeci kâfirler ümmeti tamamen köle yapsın diye farz olan cihâd ibâdetini iptal etmişlerdir.

*Bahâîlerin Te’vîlleri*¹²⁶

Bu gurupların en kötüsü Bahâîlerdir. Bunlar, yeni bir din icâd ettiler ki bu dinin yeni bir peygamberi, yeni bir kitabı ve yeni bir şeriâtı vardır. Bu dinde her

¹¹⁸ “Tâ”nın kesrası ile okununca “son, sonuncu” anlamına gelmektedir. “Hâtem, yüzük ve mühür” anlamına gelmekte olup, yazılan yazıların en sonu kendisiyle mühürlenip son nokta konulduğu için mecâzî anlamda bu isim kullanılmıştır. (Mütercim).

¹¹⁹ Buhârî, Megâzî, 78, Fezâilu’l-Ashâb, 9; Müslim, Fezâilu’l-Ashâb, 31, İmâret, 170; Ebu Dâvûd, Fiten, 1; Tirmizî, Fiten, 32.

¹²⁰ Nisâ 4/59.

¹²¹ A’râf 7/107; Şuara 26/32; Neml 27/10; Kasas 28/31; Tâhâ 20/20.

¹²² Şu’ara 26/63; Tâhâ 20/77.

¹²³ Bakara 2/60; A’râf 7/160.

¹²⁴ A’râf 7/133; İsrâ 17/101; Neml 27/12. Bu dokuz mu’cizenin neler olduğunu görmek için bk. Ebu’l-Alâ Mevdûdî, *Tefhîmü’l-Kur’ân*, (terc. Hey’et, *Kur’ân’ın Anlamı ve Tefsîri*), İnsan Yayınları, İstanbul 1996, III, 141. (İsra 17/101’in tefsîri, açıklama notu: 113). (Mütercim).

¹²⁵ Al-i İmrân 3/49; 5/110.

¹²⁶ Bahâiyye: İran’da ortaya çıkmış dîni bir harekettir. Kurucusu “Bahâullah” lakablı Mîrza Hüseyin’dir. (1233-1310/1817-1892).

şeyi, hatta seneyi, ayları ve günleri bile değiştirdiler. Bütün farzları geçersiz kılıp tüm haramları mübâh kılmak istediler. Bununla beraber sadece Kur'ân-ı Mübîn'e biraz tolerans tanıdılar. Onu bâtil inançlarına delil olarak kullandılar. Te'vîl adı altında Allah'a iftirâ uydurmak için Kur'ân'ın kelimelerini değiştirip onu tahrife yeltendiler. Hâlbuki Allah (c.c): "Allah'a karşı yalan uyduranlar asla iflah olmazlar, başarıya ulaşamazlar."¹²⁷ buyurmaktadır.

"Birbirlerine neyi soruyorlar? (İnanıp inanmamakta) ayrılığa düştükleri büyük haberi mi? Hayır! Anlayacaklar! Yine hayır! Onlar anlayacaklar!"¹²⁸ âyetindeki "büyük haber"i Bahâ'nın ortaya çıkışı diye yorumlamaktadırlar. Onun daveti hakkında da insanların ihtilâfa düşeceğini söylemişlerdir.

Acaba Kur'ân'ın, indiği dönemde hitâb ettiği Kureyş ve 'Arab'ın müşrikleri Bahâ hakkında mı yoksa surenin ilerleyen âyetlerinin de gösterdiği gibi diriliş ve cezâ hakkında mı ihtilâfa düştüler?!

"Seslenenin yakın bir yerden sesleneceği güne kulak ver. O gün insanlar bu sesi gerçekten işiteceklerdir. İşte bu, çıkış günüdür."¹²⁹ âyetinde çıkıştan maksadın Bahâ'nın çıkışı olduğunu söylemişlerdir. Hâlbuki buradaki çıkış, sûrenin baş tarafında da belirtildiği gibi, ölülerin diriliş ve hesap için kabirlerinden çıkışıdır. Tıpkı şu âyetlerde belirtildiği gibi: "...Ve o su ile ölü toprağa can verdik. İşte hayata yenden çıkış da böyledir."¹³⁰ Bundan dolayıdır ki yukarıdaki mezkûr (Kâf 50/41-41.) âyetlerin hemen ardından Allah şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz biz diriltir ve öldürürüz. Dönüş de ancak bizedir. O gün yer yarılr, onların üzerinden süratle yarılrp açılır. Bu, bize göre kolay olan bir haşirdir."¹³¹ Bu âyette belirtilen çıkış günü, insanların, yuvalarından çıkıp yayılmış kelebekler gibi, kabirlerinden çıkması için, yerin yarılrp onların üzerinden süratle açılacağı gündür.

Bunlar eski Bâtûnîler'in uzantısından başka bir şey değillerdir. Bunlar ne Kur'ân'a ne sünnete ne de dine inanırlar. Bunlar İslâm'ı, mümkünse tamamını, yıkmak için nassları birer kazma (yıkım aleti) olarak kullanırlar.

20. İslam Hukuku Çevresinde Bazı Art Niyetli Te'vîller

Asrımızda karşılaştığımız kötü te'vîllerden pek çoğu İslamî hükümlerle alâkalı konularda, bunların pek çoğu da akîde çerçevesinde olmuştur.

Özellikle de bir asır gibi veya daha fazla zamandan beri şeriatı yıkma, onun yerleşmiş kanunlarını yerinde ihlâl etme; şeriatın emirlerine aykırı yeni taklîd yasalar oluşturma, kendi kültüründen habersiz, ümmete yabancı, Rabbiyle ve onun şeriatıyla bağlantıları zayıf fakat batı felsefesine inanan akıllar (akîl-ü dâneler) icâd etme konusunda bâtil sömürgeler (ve misyoner faaliyetleri) belli bir başarı elde ettikten sonra bu tür yanlış ve sapık te'vîller iyice çoğalmıştır.

¹²⁷ Yûnus 10/69.

¹²⁸ Nebe 78/1-5.

¹²⁹ Kâf 50/41-42.

¹³⁰ Kâf 50/11.

¹³¹ Kâf 50/43-44.

21. Had Âyetlerini Yanlış Te'vîl Etme

Bu tür yanlış te'vîllere bir örnek olarak Merhûm Doktor Muhammed Hüseyin ez-Zehebî *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn* adlı kitabında¹³² "Tefsîrde İlhâdî Yöneliş Sahipleri"¹³³ adını verdiği kişilerden bir yazarın yazdıklarından bahsetmiştir.

Bu yazar "et-Teşrû'l-Mısri ve Siletuhu bi'l-Fikhî'l-İslâmî (Mısır Anayasası ve İslâm Fıkhiyla Bağlantısı)" adı altında şunları söylemiştir:

"Meşhûr *es-Siyasetü'l-Uşbûiyye* (Haftalık Siyasî) adlı dergide bu başlık altında bir makale okumuştum.¹³⁴ Makâle, içimde belli bir zamana kadar erteleme düşüncesi uyandıran bir takım fikirler içermekteydi. Çünkü bu asırda yeni bir fikirle bir müctehid ortaya çıkıncaya kadar, ruhlar henüz içtihad kapısının açılması için hazır değildir. Tıpkı içtihad asırlarında müctehid imâmların bir kanaate varıp insanların da onları kabul etmesi gibi. O asırlarda, çok garip ve şâz görüşler ortaya çıksa da, insanlar bu tür görüşleri sessizlik ve sükûnet ile karşılamışlardır. Çünkü insanlar o asırlarda içtihad alışkanlık kazanmışlardı. İctihadın garibine, hatalısına, doğrusuna, uygununa, hepsine uyum sağlıyorlardı. Fakat bu asırda, insanlar içtihadla olan bağlılıklarını kaybettiler, icthaddan oldukça uzaklaştılar. Öyle bir hâl aldı ki gerçekte doğrunun ta kendisi olsa da bu asırda ortaya çıkan her yeni şey insanların nazarında aykırı görüş kabul edilmiştir."

Sonra işâret edilen makâlenin sahibinin yazdıklarına övgüler yağdırıp daha sonra da şöyle demiştir: "Fakat bundan sonra hadler konusunda bizim irdelediğimiz bir durum sessizlik ve sükûnet içinde araştırılmayı beklemektedir. O konuda bazen bu hadler açısından, yeni ve başka bir yaklaşımla, İslâmî şeriati uygulama yolunda uygulanan bir cezayı giderme sonucuna varıyoruz. Bu da yeni meydana gelen bir takım olaylardan sonra yeniden araştırmak için o hadlerin içinde bulunduğu nasslara tekrar bir göz atmakla olacaktır. -Şimdilik- bu hadler hususunda meydana gelen Kur'ân nasslarını zikretmekle yetineceğim.

Örnek olarak hırsızlık haddi konusundaki şu âyete bakalım:

"Hırsızlık eden erkek ve kadının, yaptıklarına karşılık bir ceza ve Allah'tan bir ibret olmak üzere ellerini kesin. Allah izzet ve hikmet sahibidir. Kim (bu) haksız davranışından sonra tevbe eder ve durumunu düzeltirse şüphesiz Allah onun tevbesini kabul eder. Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir."¹³⁵

Yine zinâ haddi konusunda şu âyet vardır:

"Zinâ eden kadın ve zinâ eden erkekten her birine yüz sopa vurun; Allah'a ve âhîret gününe inanyorsanız, Allah'ın dininde (hükümlerini uygularken) onlara acıyacağınız tutmasın. Mü'minlerden bir gurup da onlara uygulanan cezaya şahit

¹³² Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, III, 194-196. (Diğer baskı., II, 368. Dâru'l-Erkâm, Beyrut ts.).

¹³³ Buradaki ilhâddan maksad Allah'ın varlığını inkâr değildir. Belki, âyetleri anlama konusunda doğru ve sağlam metoddan sapmak, âyetlerin konusunu tahrîf etmek, onları Bâtınîlerin yorumları gibi yorumlamaktır. Nitekim bu konuda Allah şöyle buyurmuştur: "Âyetlerimiz hakkında ilhâda (doğruluk-tan ayrılıp eğriliğe) sapanlar bize gizli kalmaz..." Fussilet 41/40.

¹³⁴ İşâret edilen bu makâle *es-Siyâsetü'l-Uşbû'iyye* adlı derginin 5. S. 6. yıl, 1937 yılı tarihli nüshâsında bulunmaktadır.

¹³⁵ Mâide 5/38-39.

yacağınız tutmasın. Mü'minlerden bir gurup da onlara uygulanan cezaya şahit olsun."¹³⁶

Biz hırsızlık haddinde vârid olan "kesiniz" emri konusunda ve zinâ haddi konusunda "sopa vurunuz" emri hakkında içtihad edip de her ikisini de vücûb/farz için değil de mübâhlık için gösterebilir miyiz? O zaman her iki âyetteki emir de tıpkı şu âyetteki emir gibi olur: "Ey Adem oğulları! Her secde edişinizde güzel elbiselerinizi giyin; yiyin, için, fakat israf etmeyin; çünkü Allah israf edenleri sevmez."¹³⁷

O zaman hırsızın elini kesmek, hiçbir hırsızlık halinde terk etmenin câiz olmadığı, kesin ve farz olan bir had olmaz. Tam aksine hırsızlıkta el kesmek en uzak ve zor (belki imkânsız) bir cezâ olur. O zaman bazı hâllerde bu hadden vazgeçip başka engelleyici diğer cezâlara yönelmek câiz olur. O hâlde bu haddin durumu da veliyyü'l-emrin (idârecinin) tasarruflarına (uygulama yetkisine) boyun eğen diğer mübâhların durumu gibi olur, her zaman ve zeminden etkilenir.

Bunu yapmakla, İslâmî şeriatı uygulama yolunda işleyen cezalardan herhangi birini izale etmiş/gidermiş, iptal etmiş olur muyuz? Bununla beraber, böyle bir hâlde her hangi bir nassı iptal veya bir haddi ilğâ etmiş olmayız. Biz ancak, her zaman ve mekâna uyum sağlayan, esneklik gösteren İslâm şeriatının imtiyaz sağladığı şeylere (kurallara) uygun olarak işi genişletmiş, bir rahatlama getirmiş oluruz. Normal olduğu şekliyle kolayı zora, hafifi şiddetli olana tercih etmiş oluruz."¹³⁸

Bu rezil te'vile uygun, içtihad zannedilen bu görüşler sâhibine iâde olunur. Çünkü içtihadı uygun olmayan bir alanda içtihad yapılmıştır. Çünkü bu emir kesindir, kitap, sünnet ve icmâ-ı ümmet ile sâbit, dinin zarûrî olarak bilinmesi gereken kısımlarındandır.

Durum şu ki, bu konumda buradan asla ibâhe manası anlamak mümkün değildir. Zira emirde aslanan vücûb veya -en azından- istihbâb (tercîh) ifâde etmesidir. Karîne olmaksızın bunların dışına çıkılamaz. Burada karîne de yoktur.

İbâhe için delil getirdiği "Ey Adem oğulları! Her secde edişinizde güzel elbiselerinizi giyin; yiyin, için, fakat israf etmeyin; çünkü Allah israf edenleri sevmez."¹³⁹ âyetindeki emir onun zannettiği gibi değildir. İmâm Şâtıbî, "el-Muvâfakât" adlı eserinde bunu şöyle açıklamıştır: Yemek-içmek ve zinet takınmak genelde vâcib, özelde mübâhtır. Çünkü Ademoğullarının -ibâdete düşkünlük, sûfilik, vücûda duyarlılık kazandırma, ruhu yüceltme vb. iddialarla - yeme, içme ve süslenmekten (elbise giyinmekten) kaçınması câiz değildir. Özellikle de giyinmenin en alt seviyesi dediğimiz setrû'l-avretten hiç kaçınmaz. Eğer herhangi belirli bir vakitte veya özel bir sebepten dolayı bu, kendilerine mübâh kılınmışsa bunun manası o, özelde mübâh demektir. Burada eş-Şâtıbî'nin tahkîkine müracaat etmek (ona yönelip iyice incelemek) gerekir. Onun yorumu gayet nefis ve mükemmeldir.

¹³⁶ Nûr 24/2.

¹³⁷ A'raf 7/31. (Bu âyetteki "yiyiniz, içiniz" emri ibâhe içindir.)

¹³⁸ es-Siyâsetü'l-'Usbû'yye, 6. S. 6. yıl, 20 Febrârî/Şubat 1937, s. 6. (mezkûr yazarın görüşü burada tamamlanır).

¹³⁹ A'raf 7/31.

Eğer biz nasları çevreleyen karîneleri iyice inceleysek hepsinin vücûbu haykırıldığını hatta pekiştirdiğini görürüz.

Allah (c.c) "Yaptıklarına karşılık bir ceza ve Allah'tan bir ibret olmak üzere ellerini kesin."¹⁴⁰ dediği hâlde buradaki emri nasıl mübâh için kullanabiliriz? Allah Rasûlü, en çok sevdiği bir insan olan Zeyd b. Üsâme'nin Allah'ın hadleri konusundaki aracılığını nasıl reddetmiştir? Onu kınayarak şöyle demiştir: "*Allah'ın hadlerinden bir hadd (in uygulanmaması) konusunda aracılık mı ediyorsun Ey Üsâme?!*" Yine o "*Allah'a yemin olsun ki, şâyet Muhammed'in kızı (kendi kızım) Fâtıma da çalmış olsaydı mutlaka elini keserdim.*"¹⁴¹ meşhûr sözünü nasıl söylemiştir?

Zinâ eden kadın ve erkek hakkındaki sopa emri nasıl ibâhe için olur? Hâlbuki Allah (c.c) bu emirden sonra şöyle buyurmaktadır: "Allah'a ve âhîret gününe inanyorsanız, Allah'ın dininde (hükümlerini uygularken) onlara acıyacağınız tutmasın. Mü'minlerden bir gurup da onlara uygulanan cezaya şahit olsun."¹⁴² Peki bütün bu teşvîk ve tahrîkler niçin?!

Eğer bu (şahsın yaptığı) te'vîl doğru ve sahîh olsaydı o zaman başka birinin de diğer âyetler veya diğer emirler hakkında kendi görüşüyle kendine uygun yorumlar yapması câiz olurdu. Meselâ şu âyetleri ele alalım:

"Namazlara ve orta namaza devam edin. Allah'a saygı ve bağlılık içinde namaz kılın."¹⁴³

"Ey imân edenler! Kazandıklarımızın iyilerinden ve rızık olarak yerden size çıkardıklarımızdan hayra harcağın..."¹⁴⁴

"Namazı dosdoğru kılın ve zekatı hakkıyla verin..."¹⁴⁵

O halde, -yukarıdaki te'vîle uygun olarak- bu âyetlerdeki emirlerin tamamı vücûb için değil de ibâhe için olacak. İsteyen namaz kılsın, isteyen zekat versin, infâk etsin. İstemeyen kimseye de her hangi bir günah yoktur. Çünkü o -farzı değil-mübâhı terk etmiştir. Mübâhı yapan sevabını alır, yapmayana da bir vebal yoktur (!!!).

Aynı şekilde Kur'ân'ın tüm emirlerinde böyle söylenir. Zira (konuları farklı olsa da emir emirdir) iki emir arasında fark olmaz. Bu iş abesle iştigâlin ta kendisidir. Ya da İslâm dinini yeni bir din (!) ile değiştirmektir.

22. Muasır Bazı Müfessirlerin Bir Takım Zorlama Yorumları

Üzöldüğümüz bir nokta da bazı müfessirlerin, te'vîlde bir takım zorlama ve uygun olmayan yorumlara girişmiş olmasıdır. Bir örnek olarak "Tefsîru'l-Merâğî" adlı eserin yazarı, "*Biz yakın göğü, bir süsle, yıldızlarla süsledik. Ve (gökyüzünü) itâ-*

¹⁴⁰ Mâide 5/38.

¹⁴¹ Buhârî, Hudûd 11, 12, 14, Şehâdat 8, Enbiyâ 50, Fezâilü'l-Ashâb 18; Müslim, Hudûd 8, 9; Ebû Dâvud, Hudûd 4; Nesâî, Sârik 5.

¹⁴² Nûr 24/2.

¹⁴³ Bakara 2/238.

¹⁴⁴ Bakara 2/267.

¹⁴⁵ Müzzemmil 73/20.

at dışına çıkan her şeytandan koruduk. Onlar, artık mele-i a'lâ'ya (yüce topluluğa) kulak veremezler. Her taraftan taşlanırlar. Kovulup atılırlar. Ve onlar için sürekli bir azap vardır. Ancak (meleklerin konuşmalarından) bir söz kapan olursa, onu da delip geçen bir parlak ışık takip eder.”¹⁴⁶ âyetleri hakkında zihne gayet uzak, şer'î, aklî ve örfî herhangi bir delili de olmayan şu zorlama sözü söylemiştir: -Allah bizi ve onu affetsin-

“Biz yakın göğü, bir süsle, yıldızlarla süsledik.” Yani yıldızları size yakın olan gökte, parlaklık ve güzellikleriyle, orantılı şekillerle ve gayet güzel konumlarıyla, özellikle de onların nizâm ve intizâmını öğrenen, ölçüleri hakkında tefekkür eden kişiler için, süs kıldık. Zira gezegenleri inceleyenler onların mesâfeli orantılarını göreceklerdir. Şöyle ki, her bir gezegen güneşe göre kendinden önceki gezegenden daha az bir uzaklıkta bulunur.

“Ve (gökyüzünü) itâat dışına çıkan her şeytandan koruduk.” Yani câhillere, cinlerden ve insanlardan oluşan inatçı, itâatsiz şeytânlar onun hoşluğunu ve nizâmının güzelliklerini anlayamamışlar ve kavrayamamışlar diye göğü muhâfaza ettik. Çünkü onlar bizim âyetlerimizden gâfildirler. Göklerin azâmeti hakkında düşünmekten yüz çevirmektedirler. Gözler açık lâkin güzelliğe bakıp da onun üzerinde düşünmezler ki, oradan bir ibret alsınlar.

“Onlar, artık mele-i a'lâ'ya (yüce topluluğa) kulak veremezler.” Yani bu câhillere ve şeytanlardan birçoğu şu yer yüzünde hapsedilmişlerdir. Gözleri mele-i a'lâ'ya karşı kapalıdır. O hayatın rumûzlarını ve harikalarını anlayamazlar. Onların nefisleri o yüce âlemleri kavramaya yükselemez, o âlemlerin sırlarını anlama ve azâmetinin sırrını araştırma konusunda derinliklere ulaşamaz.

“Her taraftan taşlanırlar. Kovulup atılırlar.” Yani şehvetleri onları her yandan taşlamış ve atmıştır. Onlar sarhoşlukları içinde bocalamaktadırlar. İstek ve arzular, düşmanlık ve kin duyguları onları yakalamaktadır. Hükemâ için parıldayan, ulemânın gözlerini kamaştıran, saf gönüller için tecelli edip onları azâmetiyle büyüleyen bu güzelliği göremezler. Onlar (işin uzmanları) bu sırrı öğrenmeye yılmadan usanmadan devam ettikçe bunun lezzetini tadacaklar, bu cemâl ve celâlden (bu ihtişâmdan) hayrete düşüp şaşkına dönerek rükû' ve secdeye kapanacaklardır.

“Ve onlar için sürekli bir azap vardır.” Yani bu evrenin büyük sırrını araştıramamışlar, bu araştırmayla Yaratıcı'nın azâmetine ve harika kudretine ulaşamamışlar diye onlar için sürekli bir azap vardır.

Sonra da Allah'ın başarılı kıldığı ve bilgelikle muzaffer kıldığı kişileri açıkladı ve şöyle dedi:

“Ancak (meleklerin konuşmalarından) bir söz kapan olursa, onu da delip geçen bir parlak ışık takip eder.” Yani bu güzellikten kendisine bir kıvılcım parıldayan (hafif bir ışık gözükene) ve zihnine bir parıltı gelen kişinin basîreti delici parlak alev gibi olur. Kendi gibi olana şefkat duyar, kendi kardeşine (benzerine) iştîyak duyar. Azâmetinin sırrını ve güzelliğinin özünün bilgisini araştırarak bu büyük melekût

¹⁴⁶ Saffât 37/6-10.

âlemine hayran olur. İşte bunlar Allah'ın, kulları arasından seçtiği, kendi katından hikmet verdiği ve ruhuyla desteklediği kimselerdir. İşte bunlar Allah'ın nimet verdiği peygamberler ile siddıklar, şehitler ve sâlihler zümresinden müteşekkil evliyâlardır.

Hülâsa, dünya bir evdir ki onun zemini yeryüzüdür. Tavanı gökyüzüdür. Avizesi yıldızlar ve gezegenlerdir. Bakanların gözlerinde bir parıltı (ışığı), bir neşe (sürûr)un oluşturduğu nakışlarla bezenip ışıklarla süslediği yüksek evler, heybetli binalar gibidir. Fakat bu güzellikleri saf melekler, peygamberler ve samimi ilim adamlarından başkası kavrayamayacaktır. Câhiller ile cin ve insanlardan ibâret olan azgın şeytânlara gelince onlar kâinâtın güzelliklerini anlamaktan gâfildirler. Bazı kişiler bu güzellikten habersiz olarak yaşar ve ölür. Çünkü ilme, âşıklarının haricindekiler ulaşamaz. Bazen onlara bu cemâlin güzelliklerinden bir parıltı açılır, gözleri delici bir alev gibi çakar, o alevden ışık veren ve akıllarını aydınlatan bir kor kaparlar da Allah'ın saâdet yazdığı tevfiik ve hidâyet bahsettiği kişilerden; Rablerinin, rızası ile seçtiği nimetleriyle başarı verdiği kimselerden oluverirler.

İşte bu âyetlerin tefsîrinde Şeyh Ahmed Mustafa el-Merağî'nin (1883-1952) söyledikleri budur. Ardından hâşiyede şöyle demiştir: Şüphesiz ki biz, bununla tefsîrlerin birçoğundakilere muhâlif olan bir yönü ortaya koyduk. Zira onlar demişlerdir ki: "Oradan bir şey kapmak, şeytânlar kulak kabartıp göklerin haberlerini dinlediklerinde olmuştur. O şeytânı delici bir alev takip edip yakmıştır. Oradan bir şey almaya muvaffak olamamıştır. Allah vahyini ve kitabını korumuştur."¹⁴⁷

Allah bu üstâda merhamet eylesin! Çok uzak ve dolambaçlı yollara girdi. İlgisiz alâkasız söyleyiverdi. Bu gidiş onu normal yol ve metoddan uzaklaştırdı. Hâlbuki Allah bizzat cinlerin lisânından şunu söylemiştir: "*Doğrusu biz (cinler), göğü yokladık, fakat onu sert bekçilerle, alev huzmeleriyle doldurulmuş bulduk. Halbuki, (daha önce) biz onun bazı kısımlarında (haber) dinlemek için oturacak yerler (bulup) oturuyorduk; fakat şimdi kim dinlemek isterse, kendisini gözetleyen bir alev huzmesi buluyor.*"¹⁴⁸ âyetlerin manası güneş gibi apaçıktır.

¹⁴⁷ Ahmed Mustafa el-Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, Mısır 1945, XIII, 43-44 (eserin III. bs. 1386/1966).

¹⁴⁸ Cin 72/8-9. Bu konuyla ilgili şu âyetlere bk. Hicr 15/16-18; Saffât 37/6-10; Mülk 67/5; Cin 72/8-9. Mevdûdî'nin *Tefhîmü'l-Kur'ân* adlı tefsîrinde mezkûr âyetlerle ilgili kısa ve öz bilgiler mevcuttur (Mütercim).